

Univerzitet u Beogradu

Master studije obrazovne politike

Master rad

**Izgradnja građanske političke kulture u školi – analiza sadržaja
priručnika za građansko vaspitanje**

Milan Trpković, 5/2013

Mentor: doc. dr Isidora Jarić

Beograd, septembar, 2015. godina

SAŽETAK

Rad nastoji da objasni i rekonstruiše sticanje građanske političke kulture putem analize sadržaja priručnika za građansko vaspitanje za sva četiri razreda srednje škole u Srbiji. Pitanje razvoja demokratskih vrednosti u društvu Srbije je i dalje aktuelno zbog činjenice da se Srbija nalazi u procesu konsolidacije demokratije, odnosno neprestanim promenama koje su pod uticajem globalizacije, u kojima obrazovanje igra značajnu društvenu ulogu. Utoliko je značaj obrazovanja veći ukoliko uzmemo činjenicu da je društveni odnosi postaju sve složeniji.

Cilj ove teze je da preispita značaj predmeta građansko vaspitanje za sticanje građanske političke kulture, odnosno analizira koliko priručnici doprinose konsolidaciji i uspostavljaju demokratske političke kulture.

KLJUČNE REČI politička kultura, socijalizacija, škola, obrazovanje, građansko vaspitanje, demokratija

ABSTRACT

This paper attempts to explain and reconstruct the acquisition of civic political culture to give an analysis of content via a manual for civic education for all four years of high school in Serbia. The issue of the development of democratic values in the Serbian society is still topical because of the fact that Serbia is in the process of democratic transition and consolidation, and continuous change and globalization in which education plays a significant social role. In that sense, the importance of higher education, if we consider the fact that social relations are becoming more complex.

The aim of this thesis is to discuss the importance of the subject civic education for the acquisition of civic political culture, and analyzes how these manuals contribute to consolidating and establishing a democratic political culture.

KEY WORDS political culture, socialization, school, education, civic education, democracy

Biografija studenta

Milan Trpković je rođen u Beogradu 25.06.1988. godine. Fakultet političkih nauka u Beogradu, završio je 2012. godine i stekao zvanje diplomirani politikolog. Za vreme pohađanja studija je učestvovao u radu organa fakulteta kao predstavnik studenata u Nastavno-naučnom veću, Studentskom parlamentu i Katedri za politikologiju. Paralelno sa studijama se bavio društvenim aktivizmom i pohađanjem obrazovnih programa i seminara. Alumnista je Beogradske otvorene škole u kojoj je pohađao pet obrazovnih programa i učestvovao u radu različitih događaja i istraživanja.

Master studije obrazovne politike pohađa od 2013. godine, a od stranih jezika govori engleski i koristi se grčkim.

SADRŽAJ

1. Uvod	4
2. Teorijski okvir	6
2.1. Pojam i definicije socijalizacije	6
2.2. Socijalizacija u školi	8
2.3. Politička socijalizacija i politička kultura	11
3. Situiranje problema	16
3.1. Građansko vaspitanje	16
3.2. Građansko vaspitanje u kontekstu društva Srbije	20
4. Predmet istraživanja	24
4.1. Ciljevi istraživanja	24
4.2. Hipoteze istraživanja	25
5. Metoda istraživanja	25
5.1. Metoda istraživanja	25
5.2. Uzorak	26
6. Rezultati istraživanja	28
6.1. Analiza sadržaja priručnika za prvi razred	28
6.2. Analiza sadržaja priručnik za drugi razred	34
6.3. Analiza sadržaja priručnika za treći razred	38
6.4. Analiza sadržaja priručnika za četvrti razred	44
7. Analiza kritičkog mišljenja i participacije u priručnicima	49
8. Osvrt na dosadašnja istraživanja efekata građanskog vaspitanja	54
9. Preporuke za unapređenje i poboljšanje priručnika za građansko vaspitanje	56
10. Zaključak	57
11. Literatura	59
12. Spisak tabela, slika i priloga	63

Uvod

Demokratija, kao i politička kultura su fenomeni o kojima je napisan veliki broj knjiga i na osnovu kojih su urađena brojna istraživanja, a koji se istovremeno prožimaju, dopunjuju i opisuju jedno drugo. Može se reći i da su podjednako stari fenomeni koji datiraju još iz perioda antike, koji su se vremenom modifikovali i menjali. Na demokratiju se često gleda kao „jedinu igru u gradu”¹, kako su se izrazili Linc i Stepan, pozivajući se na to da je demokratija odnela prevagu i po broju političkih sistema u kojima je uspostavljena. Ona danas predstavlja sveprisutni pojam u društvenoj teoriji i praksi. Demokratiji je potrebna određena politička kultura na koju bi ona mogla da se osloni prilikom uspostavljanja. U ovom trenutku je to proces koji nije konačan, do kraja uobličen i definisan.

Funkcionisanje demokratskih institucija u državi u velikoj meri zavisi od znanja, stavova i vrednosnih pozicija građana, koji utiču i na njihov odnos prema ideji demokratije i različitim aspektima političkog procesa. Ta znanja stavovi i vrednosti se uče kroz različite agense i u različitim periodima života. U slučajevima država koje su započele proces konsolidacije i (ponovnog) uspostavljanja demokratije, uloga države se ogleda i kroz definisanje pravila igre za demokratiju koju treba da usvoje kako nove, tako i starije generacije. Tu je značajno da država locira, definiše i podstakne jačanje agenasa kroz koje je moguće podupreti demokratsku socijalizaciju. “Umesto da država participaciju ili građansku vrlinu nameće kao dužnost, poredloženo je da se pokuša sa lociranjem i jačanjem ‘rasadnika građanske vrline’. Cilj ovog pristupa je da se ustanovi koje društvene institucije i prakse usađuju građansku vrlinu i da se zatim vidi kako se one mogu zaštititi i ojačati.”² Pored lociranja agenasa, postavlja se pitanje šta, kako i na koji način učiti mlade naraštaje o znanjima, stavovima i vrednostima koji treba da važe u jednom društvu? Najbolji odgovor na pitanje „šta mlade treba naučiti i kako ih treba o tome naučiti zavisi u velikoj meri od prirode doprinosa društvu koje se od njih očekuje.”³ Tako se od mladih u demokratijama očekuje da doprinose društvu i budu svesni svojih građanskih prava i obaveza. Demokratske ličnosti moraju da budu tolerantne, otvorene za dijalog i komunikaciju,

¹ Huan Linc, Alfred Stepan - *Demokratska tranzicija i konsolidacija*, Filip Višnjić, Beograd, 1998, str. 18

² Kimlika Vil, *Savremena politička filozofija*, Nova srpska politička misao, Beograd, 2009, str. 338

³ Manhajm Karl, *Dijagnoza našeg vremena*, Arhipelag, Novi Sad, 2009, str. 49

prihvatanje različitosti, da gaje kritički stav i mišljenje, aktivno učestvuju u društvenom i političkom životu i poštuju zajednička pravila igre. Tu je još niz znanja i veština koja trebaju biti naučena i prihvaćena kroz socijalizaciju. U tom pogledu škola predstavlja jedan od ključnih agenasa socijalizacije tokom koje usvajamo određene vrednosti na kojima se temelje osnove demokratske političke kulture i građanskog vaspitanja. Škola utiče na prenošenje kulturnih obrazaca u čovečanstvu koje se, naime, „ne reprodukuje samo biološki već i kulturno. Biološku reprodukciju osigurava porodica, a osnovni društveni organ za reprodukciju kulture je – škola.”⁴ Škola predstavlja i “društvenu arenu” u kojoj deca provode dosta vremena i uče najveći broj stvari potrebnih za život i kulturne obrasce. Kroz različite predmete se deca osposobljavaju i pripremaju za buduće uloge koje će imati u životu. Pitanje demokratije, ljudskih prava i političke kulture se tako stiče kroz različite predmete u većoj ili manjoj meri. Postoje i predmeti koji kao svoju posebnu namenu imaju da vaspitavaju decu za buduće građanske uloge. Tada govorimo o predmetu građansko vaspitanje.

Ovaj predmet je uveden u Srbiji sa ciljem da se, u što kraćem roku i što kvalitetnije, potpomogne empirijsko sticanje političke kulture kod učenika, kako bi ih pripremilo za aktivno uključivanje u politički proces i efikasno obavljanje različitih, budućih uloga u društvu u kojima će uzeti učešće. Postavlja se pitanje da li je ovaj predmet dovoljan da utiče na kvalitetan razvoj demokratske ličnosti kod učenika? Urađeno je i nekoliko istraživanja na kojima su dobijeni rezultati efikasnosti znanja koje učenici nose nakon pohađanja predmeta građansko vaspitanje, a na koje ću se osvrnuti na kraju ovog rada.

Razlog da odaberem ovu temu je želja da povežem znanja stečena na osnovnim akademskim studijama na Fakultetu političkih nauka, sa znanjima stečenim na master studijama Obrazovne politike. Sama tema rada će biti analizirana iz nekoliko uglova sa ciljem da se adekvatnije sagleda predmet građansko vaspitanje, za koji smatram da je veoma važan u obrazovanju građana.

⁴ Vučenov Nikola, *Koraci ka savremenoj nastavi, učenju i udžbeniku*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1988, str. 70

Pojam i definicije socijalizacije

U društvenim naukama poput psihologije, pedagogije, sociologije, antropologije, politikologije i drugih, značajno mesto zauzima pojam socijalizacije. Usled toga govorimo o širem aspektu shvatanja i tumačenja tog pojma. Ovaj rad će jednim delom biti fokusiran na analizu socijalizacije koja se odvija u školi posredstvom predmeta građansko vaspitanje. Taj proces biće analiziran iz ugla politikoloških i srodnih nauka, a u cilju boljeg razjašnjenja političke socijalizacije i razumevanja političke kulture koja se stiče u školi.

Socijalizacija je proces kroz koji prolazi svaka individua sa ciljem da se integriše u društvo. Ona se tumači kao osposobljavanje za život i adaptaciju u društvenoj zajednici. Putem socijalizacije, pojedinac uči određene kulturne obrasce i usvaja norme, principe i vrednosti formulisane od zajednice. Tako se pod socijalizacijom podrazumevaju „svi uticaji društva i njegovih jedinica (društvenih grupa, institucija) na pojedinca kojima se on priprema za preuzimanje svih društvenih uloga koje mu pripadaju i kojima on stvara svoju ličnost, razvija svoj individualitet.”⁵ Zagorka Golubović navodi da je socijalizacija „prenošenje struktuiranih navika, ponašanja i značenja, kao standarda određene kulture, na individualnom nivou, koja treba da ih interiorizuje i usvoji kao deo svoje personalne strukture.”⁶ Zajednički imenitelj velikog broja definicija socijalizacije je priprema pojedinca za uloge u društvu. Zigmund Bauman govori o socijalizaciji kao procesu „u kojem se individua osposobljava da razlikuje standarde i da vrši selekciju, da bi mogla uspešno da se prilagođava raznolikim situacijama u koje je život dovodi i višestrukim ulogama koje često mora da obavlja istovremeno.”⁷ Pored velikog broja definicija, koje se razlikuju u zavisnosti iz kog ugla se socijalizacija posmatra, može se izdvojiti to da je socijalizacija proces koji je organizovan i usmeren od strane društva, a koji za cilj ima usmeravanje pojedinaca ka određenim, proklamovanim oblicima ponašanja i kulturnim

⁵ Ivković M., *Sociologija obrazovanja*, Knjaževac, DIP “Nota”, 2003, str. 98

⁶ Golubović Zagorka, *Ličnost, društvo i kultura*, Beograd, Službeni glasnik, 2007, str. 199

⁷ Bauman Z., *Three Remarks on Contemporary Educational problems*, The Polish Sociological Bulletin, No. 1, 1966, str. 88

obrascima ponašanja i delanja koji su poželjni. Entoni Gidens navodi da je socijalizacija „najvažniji kanal za prenos kulture kroz vreme i generacije.”⁸

Da bi se pojedinac pripremio za uloge u društvu potrebni su *agensi socijalizacije* putem kojih se određeni kulturni i vrednosni modeli prenose. Prenosioci (agensi) socijalizacije su svi oni činioci koji na posredan ili neposredan način utiču na socijalizaciju pojedinca. U njih se prvenstveno ubrajaju porodica i prijatelji (primarni agensi), potom škola, grupe vršnjaka, društvene, kulturne, religijske i sportske organizacije, mediji i slično (sekundarni agensi). Uticaj agenasa je različiti i zavisi od vremenskog perioda u kome se socijalizacija obavlja, kao i društvenih, ekonomskih i političkih činilaca. Tako Nikola Rot⁹ pravi razliku između izvora socijalizacije i agensa socijalizacije, gde su kultura i društveni sistem uvršteni u izvore socijalizacije, a kao agense socijalizacije navodi porodicu, školu i druge.

Ne možemo govoriti o jedinstvenoj, tj. univerzalnoj socijalizaciji zato što je to proces koji se razlikuje od pojedinca do pojedinca. To proističe iz toga što ne postoje istovetni pojedinci jer postoje brojne razlike koje proističu iz različitih segmenata (bioloških, prihičkih, socijalnih, kulturnih i drugih karakteristika individue). Kada socijalizaciju prikazujemo kao neuniverzalnu pojavu, možemo reći da „to znači da socijalni uslovi razvoja svih jedinki nisu potpuno isti ni u slučaju kada su članovi iste, u socijalnim smislu jedinstvene grupe.”¹⁰ Parsons je na socijalizaciju gledao kao na doživotni proces, a da je delatnike (osobe koje se socijalizuju) gledao kao osobe koje pasivno primaju vrednosne obrasce. “Potrebno je da se socijalizacija tokom celog života dopunjuje nizom specifičnijih, socijalizujućih iskustava.”¹¹ Takođe, Gidens navodi da socijalizaciju treba da posmatramo kao proces koji traje tokom čitavog života, u kome se ljudski život i ponašanje oblikuju kroz konstatne društvene interakcije.

⁸ Gidens Entoni, *Sociologija*, Ekonomski fakultet u Beogradu, Beograd, 2006, str. 30

⁹ Rot Nikola., *Osnovi socijalne psihologije*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1973, str. 117-171

¹⁰ Havelka Nenad., *Psihološke osnove grupnog rada*, Naučna knjiga, Beograd, 1980, str. 13

¹¹ Ricer Džordž, *Savremene sociološka teorija i njeni klasični koreni*, Beograd 2007, str.64

Ono što je još potrebno da se istakne je da socijalizacija ne podrazumeva uvek pasivno primanje određenih vrednosti, znanja i veština potrebnih za život u društvu. Vremenom, sa sticanjem kritičkog mišljenja, kao i dodatnih znanja i sposobnosti, pojedinac se postavlja u situaciju da ne mora da prihvata sve norme, principe i obrasce ponašanja koje mu plasira društvo. Tačnije rečeno, on se ne postavlja kao pasivni primalac, već se ostavlja mogućnost da individua selektuje ono što smatra da korisno za nju/njega. Branislav Knežević navodi da „pojedinac nije automat u koji se može ubaciti znanje, navike i veštine i koji će pasivno, po principu uslovljenog refleksa reagovati u određenim situacijama. Takva socijalizacija, verovatno, bi bila efikasna sa stanovišta ‘mira i reda’ u društvu, ali bi potpuna prilagođenost društvenoj sredini ugušila i najmanju individualnost i promene.”¹² U tom pogledu, značajno je da kao *nus* proizvod socijalizacije dobijemo aktivnog građanina, spremnog da razmotri koji su to faktori koji mogu da utiču na njega i njegov odnos sa društvom.

Socijalizacija u školi

Socijalizacija je proces koji se odvija paralelno sa drugim društvenim procesima, a sa obrazovanjem i vaspitanjem se često prožima. No u odnosu na obrazovanje i vaspitanje, socijalizacija ima užu i/ili širi kontekst. “Sa sociološkog aspekta, socijalizacija ličnosti je, po obimu, najširi pojam, dok je vaspitanje užu pojam od socijalizacije, a širi od obrazovanja.”¹³ Socijalizacija je nužno povezana sa vaspitanjem i obrazovanjem i u zavisnosti od teorijskih potreba se uzima njeno šire ili uže značenje u odnosu na vaspitanje i obrazovanje koje se stiče u školi. Havelka navodi da su „vaspitanje i obrazovanje...onaj segment socijalizacije koji je društvo organizovalo i sistematizovalo.”¹⁴ Svakako, ta sistematizacija i organizacija socijalizacije se sprovodi unutar škola, prvih javnih institucija u koje su uključena i deca.

¹² Knežić Branislav, *Obrazovanje i resocijalizacija*, Zavod za udžbenike, Beograd, 2001, str.32

¹³ Gvozdenović S., *Obrazovanje i drugi srodni pojmovi*, Sociološka luča, V/2 2011, str. 86, Filozofski fakultet Nikšić

¹⁴ Havelka Nenad, *Psihologija*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1995., str. 270

Već smo naveli da škola spada u sekundarne agense socijalizacije, ali treba istaći da i pored toga ona predstavlja jedan od ključnih agenasa. Razlog tome leži i u činjenici da veliki deo svog vremena deca provode u školskim ustanovama. One su prve institucije u kojima deca (učenici) mogu da vide i oseće kako je biti član neke druge zajednice, pored porodice i kruga prijatelja. Dete dolaskom u školu dobija nove obaveze i status, koji se menjaju u skladu sa uzrastom i napredovanjem kroz razrede. Tu se pripremaju za usvajanje “pravila igre” koja važe u društvu i zajednici u kojoj žive. Ta priprema za cilj ima da se unapred pripreme za aktivan odnos i saradnju sa svojom okolinom. „Posredstvom škole mladi treba da usvoje opšteobrazovne norme, da prihvate te norme i da se u neposrednom životu u zajednici ponašaju u skladu sa tim normama.”¹⁵ Škola nas tako u etapama, kroz različite predmete, metode nastave, javni ili skriveni kurikulum priprema za te buduće uloge. Za školski plan i program se tako može reći da je „oficijelni sistem vrednosti, odnosno onaj koji je opštevažeći u datom društvu i političkoj kulturi.”¹⁶ Pored toga, u većini država je obrazovanje, odnosno pohađanje škole, zakonski obavezno, te je socijalizacija posredstvom škole neizbežna.

Predstavnici strukturalnog funkcionalizma poput Talkota Parsonsa i Ralfa Tarnera su tvrdili da škola ima važnu ulogu u oblikovanju ličnosti i da učenike priprema za buduće uloge. Smatrali su da struktura društva (uključujući i školu kao deo šireg društvenog sistema) kao celina utiče na različite načine prilikom oblikovanja pojedinaca. Na osnovu tvrdnji Parsonsa, to „oblikovanje ima i kognitivnu i moralnu ili društvenu dimenziju, pošto deca razvijaju empirijsko i teorijsko znanje koje odgovara njihovom budućem zanimanju, a podsticanjem “odgovornog građanstva u školskoj zajednici” razvija se i prikladno ponašanje dece.”¹⁷ Tako se određene orijentacije stiču posredstvom socijalizacije u školi, odnosno kulturni obrazac može postati sastavni deo ličnosti ili „ono što je nekada bilo objekat postaje sastavni deo aktera...deo njegove ličnosti.”¹⁸ Parsons smatra je proces socijalizacije presudan faktor za oblikovanje i functionisanje pojedinca i da društvo treba, za taj proces socijalizacije da obezbedi adekvatne nagrade i

¹⁵ Kačapor Sait., *Istorijski pregled nastanka i razvoja škole*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1996, str. 165

¹⁶ Vasović Mirjana., *U predvorju politike*, Službeni glasnik, Beograd, 2007, str. 269

¹⁷ Gevirc Šeron i Krib Alan, *Razumevanje strukture i agensnosti*, u *Razumevanje obrazovanja – sociološka perspektiva*, Fabrika knjiga, Beograd, 2012, str. 58

¹⁸ Parsons, T. & Shils, E., *Towards a general theory of action*, New York: Harper & Row, 1952, p. 4

zadovoljstva za učesnike, ako želi “njihovu neprekidnu saradnju” da bi (društvo i škola) funcionisali kao sistem.

Određeni broj autora na škole gleda kao na male gradove znanja, čiji građani imaju različite obaveze i uloge. Ovi “mali polisi”, kako ih navodi Mirjana Vasović, su predstavljeni kao „modeli društva u malom koje svojom strukturom i unutrašnjim odnosima poučavaju polazinke o prirodi (političkog) društva i njegovim mogućnostima, a “buduće političke građane”, veštinama kojima te mogućnosti mogu optimalno da koriste.”¹⁹ U okviru tih polisa se razvija, unapređuje i čuva određeni kulturni kapital, te je škola, dakle, „neka vrsta čuvara i distributera kulturnog kapitala jednog društva, odnosno kontrolor značenja putem kojih se klasifikuju ljudska znanja i određuju ona koja će steći status socijalno legitimnih.”²⁰ Škola služi kao mehanizam izgradnje kulturnog i socijalnog kapitala, što predstavlja i jedan od temelja razvoja demokratičnosti i učestvovanja u društvenom i ekonomskom životu pojedinaca. Tako je socijalizacija u školi je značajna sa aspekta izgradnje samosvesti i autonomije ličnosti, bitnih karakteristika kompetentnog građanina jedne demokratske zajednice.

Socijalizacija u školi se vrši putem sprovođenja propisanog nastavnog plana i programa, a značajnu ulogu imaju nastavnici kao modeli koje učenici nesvesno prihvataju, kao i sami udžbenici i ostali nastavni materijal. Posebno se ističu nastavni programi gde se navodi da: “školski nastavni programi leže u srcu obrazovnog sistema zapadnih društava i čine jednu od najmoćnijih formi ljudske istorije. Njihova sadržaj pokriva brojne kulturne crte neophodne za participaciju u društvu. Mnoge od bazičnih vrednosti su ojačane, ako ne i originalno prenesene, na populaciju putem ovog sredstva.”²¹ Na to mogu uticati i klima u školi i u samom odeljenju, kao i drugi faktori. U suštini, u školi postoji niz stvari koje se mogu okarakterisati kao “rasadnici” kulture i socijalizacije.

¹⁹ ibid, str. 271

²⁰ Jarić Isidora i Jarić Vesna, *Rodna ravnopravnost srednjem stručnom obrazovanju*, Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ), Beograd, 2013, str. 18

²¹ Anderson and Fisher, *The Curriculum as an Instrument for In-cultation Attitudes and Values*, Comparative Education, 1967

Politička socijalizacija

Da bi demokratija funkcionisala, nije dovoljno da se samo uvedu demokratske institucije, već je potrebno da postoje i demokratski obrazovani građani. Građani se ne rađaju sa znanjima o demokratiji i politici, već ih postepeno uče. Pojedinaac se „ne rađa kao građanin bilo koje države; on ne zna koja je vlada njegova, nema nikakvog znanja o predstavnicima, simbolima, ritualima, vrednostima koje bi trebalo da poštuje ili prezire i mora biti naučen sopstvenom političkom identitetu.”²² Da bi postao politički edukovani građanin, pojedinac prolazi proces političke socijalizacije.

Politička socijalizacija je način na koji se stiče politička kultura, odnosno predstavlja proces njene transmisije. Politička kultura se stiče, održava ili menja putem političke socijalizacije. Politička socijalizacija tako nastoji da određenu političku kulturu održi, delimično promeni ili u potpunosti stvori novu političku kulturu, a to će zavisi od samih činilaca političke socijalizacije. Ona počinje u porodici, a nastavlja se u zajednici, školi i među vršnjacima. Ovaj oblik socijalizacije je dinamičan, promenljiv i traje koliko i naša aktivnost u društvenoj i političkoj zajednici.

Postoji niz definicija političke socijalizacije. Jedna od sveobuhvatnijih definicija političku socijalizaciju objašnjava kao “sva politička učenja, formalna i neformalna, planirana i neplanirana, na svim stupnjevima ljudskog života, koja ne uključuju samo eksplicitna politička učenja, nego i sva nominalna ne politička učenja koja deluju na političko ponašanje, kao što je učenje politički relevantnih društvenih stavova i sticanje politički relevantnih personalnih crta.”²³ Dauson i Previt političku socijalizaciju definišu kao: “razvojni proces putem kojeg građanin politički sazreva, stiče skup uverenja, osećanja i informacija koje mu pomažu da razume, evaluiira i da se odnosi prema političkom svetu oko sebe.”²⁴ Dakle, politička socijalizacija je deo prethodnih socijalizacija kao i njihova nadogradnja kroz koju prolazimo tokom života i direktno je usmerena na učenje i usvajanje određenih stavova, normi, vrednosti, običaja karakterističkih za određenu politiku.

²² Rosenbaum, W., *Political culture*, New York: Praeger Publishers, 1975, p. 13

²³ Greenberg E., *Political Socialization*, Atherton Press, N. York, 1970, str. 7

²⁴ Dawson R. & Prewitt K., *Political socialization*. Boston: Little, Brown and Company, 1969, p. 17

Postoje dva pristupa shvatanju ovog pojma. Oni se baziraju na procesima, odnosno ishodima političke socijalizacije. “Psihološki pristup” veći naglasak stavlja na procese, dok “sistemski pristup” više stavlja akcenat na ishode političke socijalizacije.

Pored političke socijalizacije i politička tradicija predstavlja osnovni činilac političke kulture.

Politička kultura

Politička kultura je relativno novi fenomen u društvenim naukama, iako, faktički, ovaj pojam prati i samu politiku kao delatnost od njenog nastanka. Politička kultura i građanske vrline su preduslov za politički život. To znači da su nam za određenu političku kulturu potrebni građani, odnosno demokratski nastrojeni građani za demokratsku političku kulturu. Za demokratiju nije dovoljno samo uspostaviti institucije i doneti zakone, već je potrebno izgraditi i političku kulturu koja će biti kompatibilna sa demokratskim institucijama.

Iz niza definicija političke kulture izdvojimo da ona predstavlja „skup fundamentalnih uverenja, vrednosti i stavova koji karakterišu prirodu političkog sistema i regulišu političke interakcije među njenim članovima.”²⁵ Politička kultura, kako navodi Dragica Vujadinović „razumijeva se kao skup stavova, gledišta, sentimenata koja daju smisao i značenje političkim procesima i čine osnovne pretpostavke i pravila koja determinišu ponašanje u političkom sistemu.”²⁶ Ona nam omogućuje da razumemo određene političke identite.

Američki sociolozi Almond i Verba su koristeći kriterijume razvijenosti afektivnih, kognitivnih i participativnih orijentacija u sklopu svog istraživanja u sedam zemalja sveta, odnosno o svesnosti strukture vlasti i političkih objekata, očekivanja od njih i znanja o njima definisali političku kulturu na sledeći način: “Politička kultura je mreža individualnih orijentacija i stavova

²⁵ Patrick G., *Political culture*. U Sartori G., *Social Science concepts*, London, Sage Publication, 1984. p. 297

²⁶ Vujadinović Dragica, *Civilno društvo i politička kultura*, u Filozofska istraživanja br 109, 2008, str.30

pripadnika društva prema političkom sistemu. To je subjektivna sfera koja daje značenje i oblikuje političke procese.”²⁷

Orijentacije u politici su sledeće:

1. Kognitivne orijentacije su *znanja o politici*
2. afektive orijentacije su *osećaji o politici* (privrženost ili neprivrženost prema datom sistemu)
3. vrednosne orijentacije su *sudovi i mišljenja o politici* (sa uticajem znanja i osećanja prema politici, sa primenom moralnih standarda u vrednosvanju političkih događaja i objekata)

Ove orijentacije su ukrstili sa četiri objekta politike i na taj način su dobili tri idealno tipska oblika političke kulture: parohijalnu, podaničku i participativnu.

	Sistem kao opšti objekt	Obejkt ulaza	Objekti izlaza	Pojedinac kao objekt
Parohijalni	0	0	0	0
Podanički	1	0	1	0
Participacijski	1	1	1	1

Tabela br.1: Tipovi političke kulture prema Almondu i Verbi

Na osnovu distribucije i snage orijentacija, ovi autori razlikuju tri idealna tipa političke kulture:

- a) parohijalnu
- b) podaničku
- c) participativnu

²⁷ Gabriel A. Almond i Sidney Verba, *Civilna kultura, Politički stavovi u demokracija u pet zemalja*, Politička kultura –Nakladno izdavački zavod, Zagreb, 2000, str. 21.

U *parohijalnoj političkoj kulturi* pripadnici političkog sistema znaju jako malo o samom političkom sistemu, nemaju kognitivnih orijentacija prema istom, prisutno je odsustvo očekivanja promena, a politički život tj. učešće u politici gotovo i da ne postoji.

Podaničku političku kulturu karakteriše prisustvo kognitivnih i afektivnih orijentacija (naročito prema vlastima, prema kojoj se ponosi ili mu se možda ne sviđa), ali je participacija mala i građanstvo nije politički aktivno.

Participativna politička kultura, koja je najčešća u većini demokratskih društava, građani imaju znanje o političkom sistemu, zna kako na njega može da utiče i svesni su svojih prava i obaveza. Minimum participacije ostvaruju kroz učešće na izborima, a jedan deo građana se i bavi politikom.

Autori navode da ove političke kulture ne isključuju jedna drugu, tj. da participativna politička kultura ne ukida parohijalne i podaničke obrasce orijentacije. Iako participativna politička kultura deluje kao najkompatibilnija demokratiji, oni navode da veliko učešće građana u političkim aktivnostima može da “uspori” demokratiju tj. da izazove određena “zagušenja” sistema predstavničke demokratije, te da građani mogu da zapostave ostale obaveze. Zato oni uvode novi tip političke kulture za koji smatraju da je idealan za demokratije.

Taj oblik političke kulture su nazvali “*civilna kultura*” koja kombinuje prethodna tri tipa političke kulture. Navode da je građanin „posebna mešavina participacijskih, podaničkih i parohijalnih orijentacija, a civilna je kultura posebna mešavina građana, podanika i parohijalaca.”²⁸ Ovaj oblik političke kulture znači da građani, pored direktnog angažovanja u političkim procesima, treba i da poštuju političku vlast i pridržavaju se zakona. Kombinacijom različitih karakteristika “građani bi posedovali znanja o političkom procesu i osećali bi se kao akteri, ali bi, što je najvažnije, priznavali legitimitet elita da u njihovo ime donose odluke.”²⁹

²⁸ Gabriel A. Almond i Sidney Verba, *Civilna kultura, Politički stavovi u demokratija u pet zemalja*, Politička kultura –Nakladno izdavački zavod, Zagreb, 2000, str. 25

²⁹ Rosamond Ben, *Political culture*, in Axford, Browning, Huggins, Rosamond, Turner, *Politics: An Introduction*, Routledge, London and New York, 1997, p.75

Postoje dva pristupa tj. pogleda na promenu političke kulture, a koja se najčešće definišu kao *generacijska hipoteza* i *hipoteza životnog ciklusa*. Za generacijsku hipotezu su bitne one stvari koje učimo u toku našeg detinjstva, te da će se naša formativna, rana iskustva reflektovati u našem “odraslom” životu. Sa druge strane hipoteza životnog ciklusa naglašava različite faze života, te da je za našu političku socijalizaciju bitno šire iskustvo i više životnih faza, a ne samo detinjstvo. “Znači dok generacijska hipoteza sugerise da su promene dominantnih političkih vrednosti u okviru jedne političke kulture moguće tek na dugi rok (smenom generacija), hipoteza životnog ciklusa podrazumeva da su promene moguće tek na veoma, dugi rok.”³⁰ Autori kao što su Lipset, Inglehart i Velzel navode da se politička kultura sporo menja pod uticajem raznih faktora. “Budući da se socijalizacijom prenose, socijalizacijom se i menjaju, što znači da su potrebne generacije pre nego što se sistem kulturnih vrednosti vidljivije promeni.”³¹ Karl Majnhajm smatra da se svaka nova generacija socijalizuje unutar postojećih društvenih okolnosti i da te okolnosti u društvu takođe zavise od samih novih generacija koje imaju ulogu instrumenta društvene promene. Od njih se očekuje da budu otvoreniji ka prihvatanju novih iskustava, pošto za mlade, generalno, važi da žele da izgrade bolji i drugačiji svet za sebe.

Ovo je značano da se spomene zbog činjenice da smo kao društvo promenili politički sistem u kome živimo, te da smo usvojili demokratske obrasce i “odbacili” prethodnu političku kulturu. Biće značajno posmatrati u kojoj meri će se demokratska politička kultura menjati i uspostavljati u društvu na osnovu agenasa socijalizacije, s obzirom da dobar deo tih agenasa potiče iz perioda prethodne političke kulture i sistema.

³⁰ Vasović Mirjana, *Politička socijalizacija i promene političke kulture*, u Fragmenti političke kulture, Institut društvenih nauka, Beograd, 1998, str. 88

³¹ Pavlović M. Zoran, *Činioci i struktura političke kulture mladih u Srbiji –sociopsihološki pristup*, doktorska disertacije, Filozofski fakultet, Beograd, 2012, str. 36

Građansko vaspitanje

Osnovno pravilo svake demokratski uređene države je da ima kompetentne i obrazovane građane spremne za prihvatanje i poštovanje određenih demokratskih prava i dužnosti. Da bi se do takvih građana došlo, potrebno je da oni prođu niz procesa socijalizacije i putem različitih agenasa stiču političku kulturu karakterističnu za demokratski uređeno društvo. Na tom putu ka kompetentnom građaninu sa demokratskim vrlinama, značajnu ulogu ima škola i predmet građansko vaspitanje. Sam naziv predmeta nas upućuje na njegov osnovni cilj, a to je *vaspitanje za građansko društvo i demokratiju*, što je i stub svakog demokratskog društva.

Školski predmet “građansko vaspitanje”³² je deo nacionalnih kurikuluma u velikom broju država. Postoje tri pristupa sprovođenja ovog predmeta:

- 1) samostalni predmet
- 2) sastavni deo drugog predmeta
- 3) uvođenje posebne kroskurikuralne dimenzije

U zavisnosti od prirode pristupa građanskom vaspitanju, zavisiće sadržaj i ciljevi predmeta. „Detaljni ciljevi i sadržaj građanskog vaspitanja razlikuju se među zemljama Evrope, ali glavni cilj tog predmetnog područja jeste osposobljavanje mladih građana za aktivni doprinos razvoju i dobrobiti društva u kojem žive.”³³ Pored ovoga, ciljevi su i obrada tema koje se vezane za multikulturalna društva, održivi razvoj, međunarodnu saradnju, kao i pospešivanje i jačanje uloge učenika i roditelja u upravljanju školama. U odnosu na pristup, od države do države, se razlikuje pitanje promocije prakse demokratskog delovanja unutar i izvan škola. To važi i za zastupljenost ovih praksi na različitim, nižim ili višim, nivoima obrazovanja. Razlike u pristupu građanskom vaspitanju se javljaju i unutar fonda časova, aktuelne politike promovisanja demokratskog društva, kapaciteta škola, ali i opšte društvene i kulturne klime koja postoji unutar društva. „Društvena klima u kojoj se odvija vaspitni proces olakšava ili otežava usvajanje

³² predmet ima različite varijante naziva u različitim državama

³³ Euridyce, Thematic report: *Citizenship Education in Europe*, (2012), p. 17

poželjnih socijalnih vrednosti, odnosno vrednosti koje podržavaju osnovni društveni koncept, u ovom slučaju demokratski.”³⁴

Za potrebe ovog rada posebno ćemo istaći i sledeće ciljeve predmeta građansko vaspitanja, koji se poklapaju sa studijom Eurydice-a³⁵, koje bi ovaj predmet trebalo da ostvari:

- unapređenje političke pismenosti (razumevanje osnovnih činjenica i poznavanje ključnih pojmova);
- sticanje kritičkog mišljenja i analitičkih veština
- razvoj određenih vrednosti, stavova i ponašanja (osećaj poštovanja, tolerancije, solidarnosti itd.);
- podsticanje aktivnog učestvovanja i angažmana na nivou škole i zajednice

Unapređenje političke pismenosti, odnosno poznavanje ključnih političkih pojmova, njihovo razumevanje i spremnost da se ti pojmovi primene u praksi su parametri i u okviru same političke kulture koja je predmet analize i istraživanja. Teme obuhvaćene ovim ciljem su „društvene, političke i građanske strukture, ljudska prava, nacionalni ustavi, građanska prava i odgovornosti, društvena pitanja, priznavanje kulturnog i istorijskog nasleđa kao i kulturna i jezička raznolikost društva.”³⁶

Na ovaj cilj se nadovezuje i razvoj kritičkog mišljenja i analitičkih veština. Decu je važno naučiti kako da misle, koriste svoje znanje i izražavaju svoje stavove bez straha da će ih neko za to kazniti. “Učiti kako se misli u demokratiji delom znači naučiti tanane razlike između nedemokratskih praksi i onih antidemokratskih.”³⁷ Praksa unutar demokratija jeste da se posebno vodi računa o razvijanju kritičkog mišljenja, koje je u antidemokratskim sistemima gotovo strogo zabranjeno. Kritičko mišljenje je značajno i zbog razvoja analitičkih sposobnosti koje se ogledaju u vrednovanju i promišljanju o informacijama koje nam se plasiraju. Sve to dodatno

³⁴ Đurišić-Bojanović M., *Psihološka perspektiva demokratskih odnosa*, Institut za pedagoška istraživanja, Beograd, 2009., str. 250

³⁵ Eurydice, *Citizenship education at school in Europe*. Brussels: Eurydice, 2005., str 23.

³⁶ Eurydice, Thematic report: *Citizenship Education in Europe*, (2012), p. 27

³⁷ Valter Fajnberg, *Zajedničke škole/različiti identiteti*, Fabrika knjiga, Beograd, 2012, str. 302

osnažuje kompetencije koje omogućavaju razumevanje i rešavanje određenih društvenih ili političkih problema.

Treći cilj koji se ogleda u vidu usvajanja određenih stavova, vrednosti i ponašanja je takođe značajan. Ne možemo da zamislamo demokratiju koja nije bazirana na toleranciji i spremnosti na dijalog, a to su ključne vrednosti demokratskog građanstva. Tu su i solidarnost, koja je naročito značajna u multikulturalnim društvima ili društvima sa slabo razvijenim demokratskim i ekonomskim sistemom.

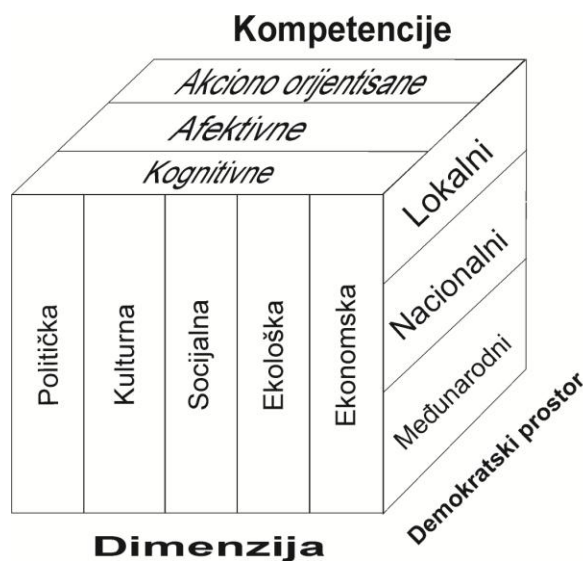
Ništa manje važan nije i četvrti cilj koji teži da učenike informiše, edukuje i pripremi za različite oblike participacije unutar i izvan škole. “Primarni cilj nije samo informisati, već i primeniti te informacije kako bi se učenicima omogućilo razumevanje i kako bi se povećala sposobnost sudelovanja.”³⁸ Učestvovanje u različitim aktivnostima unutar i izvan škola, naročito onih koji se tiču empirijskog potvrđivanja određenih demokratskih načela (učestovanje u učeničkom parlamentu ili rad u lokalnoj zajednici) mogu uticati na dalji razvoj “političke ličnosti” kod učenika.

U programima za građansko vaspitanje se najčešće navodi da ovaj predmet ima tri dimenzije³⁹:

- 1) kognitivnu (prihvatanje ideja, koncepcija, sistema)
- 2) socijalnu dimenziju (sposobnost da se demokratija sprovodi u raznim oblicima i u svim oblastima i fazama života)
- 3) afektivnu dimenziju (prepoznavanje i prihvatanje demokratskih vrednosti)

³⁸ Kerr, D., *Citizenship education: an International Comparison*. London: QCA, 1999., str. 11

³⁹ Vodič za nastavnike, “*Građansko vaspitanje*” za 1. razred srednje škole, Ministarstvo prosvete i sporta, Beograd, 2002., str. 10

Slika1. Kombinacija karakteristika demokratskog građanstva⁴⁰

- Obrazovanje o građanstvu (*Education about Citizenship*) – kada su samo kognitivne kompetencije uključene u različite dimenzije+ i demokratski prostor.
- Obrazovanje kroz građanstvo (*Education through citizenship*) – kada su kognitivne i afektivne kompetencije korišćene sa dimenzijom i demokratskim prostorom, na primer: participacija u školskom životu i lokalnoj zajednici.
- Obrazovanje za građanstvo (*Education for citizenship*) – uključuje sve tri dimenzije koje se kombinuju sa različitim dimenzijama i demokratskim prostorom. Ovakav pristup omogućuje učenicima da bolje razumeju svoj položaj i njihov odnos sa drugima, kao i bolje shvatanje strukture društva i uloge koje treba da preuzmu.

Ako želimo savremenog i demokratski obrazovanog građanina, onda nam je potrebno građansko vaspitanje koje će biti bazirano i uobličeno kao “obrazovanje za građanstvo“. Pored gore navedenih karakteristika treba dodati da mora da se radi i na prevazilaženju prepreka koje mogu uticati na učenike u smislu smanjenja njihovog samopouzdanja ili želje da učestvuju u društvenom i političkom životu. Otuda je potreba građanskog vaspitanja da im se pomogne da „prevaziđu strahove raznih vrsta (kao što su strah od govora u grupi, strah od priznanja da ne što

⁴⁰ Council of Europe, *European democratic citizenship, heritage education and identity*, 2006, p.10

ne znaju, strah od izražavanja nepopularnog mišljenja itd.) koji ih mogu sprečiti da preuzmu demokratsku ulogu.”⁴¹

Građansko vaspitanje treba i da pomogne da učenici koji pripadaju različitim socijalnim slojevima imaju mogućnost da iskažu svoja uverenja i stavove, bez obzira kojoj socio-kulturnoj grupi da pripadaju.

Građansko vaspitanje u kontekstu društva Srbije

U Evropi je transformacija država bivšeg socijalističkog bloka u kapitalističko, pluralno i demokratsko društvo je započeta padom Berlinskog zida. Taj proces je doveo do početka javnog promovisanja građanskog političkog društva kroz obrazovanje i edukaciju u školama. Ove države su u različitim etapama i na različitim nivoima obrazovanja uvodile GV u svoj školski sistem. Konkretno, u slučaju Srbije je taj proces započet tek sa promenom vlasti 2000. godine. Do uvođenja predmeta koji će se baviti pitanjem obrazovanja za građansko društvo, “vaspitanje za građansko društvo i demokratiju” je bio delokrug aktivnosti nevladinog sektora⁴². Kao što navodi Tinde Kovač Cerović: “Ono što nismo mogli da uradimo unutar sistema, na univerzitetu, u institucijama, radili smo u nevladinom sektoru.”⁴³ Ove aktivnosti su sa ciljem da što veći broj, pre svega mladih ljudi, prođe određene seminare koji će im omogućiti bolje razumevanje koncepta građanskog društva i demokratije, kao i načina na koji mogu da se reše sukobi i razvija dijalog. Treba istaći različite projekte Grupe MOST, Beogradske otvorene škole, Građanskih inicijativa, Fonda “Otvoreno društvo”, “Hadje da” itd., koje su svoje programe bazirale na jačanju demokratskih kapaciteta građana. Veliki broj tema kao i ciljevi ovih radionica, seminara i edukativnih programa koje su sprovodile NVO su se preklapale sa temama i ciljevima koji će biti definisani kroz sam predmet građansko vaspitanje. Doprinos svemu tome je što je na neki način postavljen put ka početku stvarne realizacije obrazovanja za građansko društvo u školama, a u

⁴¹ Vajt Patriša, *Građansko obrazovanje u demokratiji*, Časopis “Reč”, br 83/29, Fabrika knjiga, Beograd, 2013, str. 58

⁴² Ove aktivnosti su još uvek aktuelne i uvećava se broj NVO koje se bave ovom temom

⁴³ Kovač-Cerović Tinde: “*Obrazovanje u Srbiji: između poznate prošlosti i nepoznate budućnosti*”, Časopis “Reč”, br 83/29, Fabrika knjiga, Beograd, 2013, str.39

trenutku kada je počela reforma školskog sistema Srbija je imala veliku količinu problema koje je prenosila iz prethodnog vremena.

Građansko vaspitanje je tako u Srbiji uvedeno školske 2001/2002 kao *fakultativni predmet*⁴⁴, a kao posledica reforme školskog sistema. Prvenstvena želja je bila da se obrazovni i školski sistem u Srbiji približi savremenim i demokratskim školskim sistemima u Evropi i svetu. Školske 2003/2004 dobija drugačiji status i postaje *izborni predmet* u prva dva razreda osnovne i srednje škole, a kao *fakultativni predmet* u trećem razredu osnovne i trećem razredu srednje škole. Kao *obavezni izborni predmet* (kakav je status i danas) postaje 2005. godine i uvodi se linearno, u sve razrede osnovne i srednje škole.

Nakon uvođenja predmeta, postavilo se pitanje ocene realizacije i efekata građanskog vaspitanja, te su sprovedena istraživanja koja su uključivala evaluaciju profesora, kao i ocenjivanja zadovoljstva ishodom pohađanja predmeta od strane učenika i njihovih roditelja. Sve to je urađeno sa ciljem da bi se već nakon prve godine realizacije ovog predmeta, uočili određeni nedostaci ili slabosti programa i realizacije, kao i dobre strane i prednosti. Tu treba istaći istraživanje sprovedeno 2003. godine od strane Instituta za pedagoška istraživanja i saradnji sa Centrom za empirijska istraživanja religije, koji su vršili procenu realizacije i efekata predmeta verska nastava i građansko vaspitanje. Pored velikog broja nalaza, izdvojicemo to da je većina ispitanih: nastavnici, roditelji i učenici (ukupno preko 80%) smatralo da je predmet građansko vaspitanje „uveden da bi pripremio učenike za život u građanskom društvu”⁴⁵. Kao i to da je na pitanje da li je ovaj predmet potreban, sa velikim procentom potvrdnog odgovora dalo „73% srednješkolaca koji nisu pohađali nastavu građanskog vaspitanja.”⁴⁶ Ovi rezultati upućuju na to da je svest o potrebi i značaju ovog predmeta. U istraživanju su navedene i određene mane i prednosti predmeta, ali i mogućnosti za unapređenje.

Tadašnje rezultate efekata predmeta građansko vaspitanje moramo posmatrati uzimajući u obzir da je sam predmet uveden relativno brzo nakon demokratskih promena i da je postojala određena konfrontacija sa predmetom verskog vaspitanja tj. veronauke. Takođe, treba uvažiti i to da nisu

⁴⁴ Pravilnik ministarstva prosvete i sporta, br. 110-00-77/02001-08

⁴⁵ Đurišić-Bojanović M., Uvođenje predmeta građansko vaspitanje, Verska nastava i građansko vaspitanje u školama, Institut za pedagoška istraživanja, Beograd 2003, str. 42

⁴⁶ ibid. 42

sve škole bile osposobljene da realizuju ovaj predmet iz ugla opremljenosti i materijala potrebnih za realizaciju nastave, potom da se sam predmet nije ocenjivao, nisu postojali udžbenici za učenike. Ono što je takođe treba naglasiti da je bilo potrebno da svi profesori koji predaju ovaj predmet prođu određeni fond časova edukacije, pripreme za radioničarski pristup i nauče osnove građanskog vaspitanja koji će predavati, a da za to nije postojala specijalizovana obrazovna institucija koja bi obavila taj delokrug edukacije profesora.

Drugo veliko istraživanje efekata realizacije predmeta građansko vaspitanje je sprovedeno 2009. godine od strane nekoliko autora predvođenih profesorima Aleksandrom Baucalom i Tamarom Džamonjom Ignjatović⁴⁷. Cilj tog istraživanja je bio da se bolje razume kontekst prilika koje su u Srbiji određivale važnost obrazovanja za demokratsko građanstvo u celini, a posebno za građansko vaspitanje kao predmet. O dobijenim rezultatima ovog istraživanja ćemo prodiskutovati u ovom radu nakon analize sadržaja priručnika za građansko vaspitanje, kako bi uporedili ono što je propisano i prikazano u priručnicima sa onim što je dobijeno kao nalaz tj. prikaz znanja i stavova učenika koji su pohađali predmet građansko vaspitanje.

Sprovedeno je i istraživanje u okviru projekta “Društvene transformacije u procesu evropskih integracija- multidisciplinarni pristup”, gde su ispitani maturanti beogradskih srednjih škola sa ciljem da se izmere političke orijentacije koje zahtevaju propagirani ciljevi i u okviru predmeta građansko vaspitanje (politička pismenost, tolerancija, građanski aktivizam i slično). Rezultati ovog istraživanja “ne potvrđuju ono što veliki broj inostranih studija gotovo bez izuzetaka nalazi – viši nivo političkog znanja u grupi onih koji pohađaju ovakve kurseve”⁴⁸ Zoran Pavlović, kao voditelj ovog istraživanja, uradio je još jedno istraživanje koje se tiče činioca i strukture političke kulture kod mladih u Srbiji sa sociopsihološkog pristupa. U završnim razmatranjima navodi da 54% mladih pokazuje nizak nivo političkog znanja i da „ukupno trećina učenika (35%) nikada nije i nikada ne bi učestvovala ni u jednom od dvanaest analiziranih oblika političkog aktivizma.”⁴⁹

⁴⁷ Baucal A., Džamonja Ignjatović T., Trkulja M., Grujić S., Radić Dudić R., *Procena efekata građanskog vaspitanja*, Građanske inicijative, Beograd, 2009.

⁴⁸ Pavlović Zoran, *Pohađanje nastave građanskog vaspitanja kao činilac političkog znanja, prodemokratskih uverenja i političkog aktivizma mladih*, Originalni naučni rad, Psihološka istraživanja, vol. XV (2) 2012, str. 179

⁴⁹ Pavlović M. Zoran, *Činioci i struktura političke kulture mladih u Srbiji –sociopsihološki pristup*, doktorska disertacije, Filozofski fakultet, Beograd, 2012, str. 283 <https://fedorabg.bg.ac.rs/fedora/get/o:6085/bdef:Content/get>

Sva ova istraživanja ukazuju da postoji određen stepen nepoklapanja onoga što je propisano da učenici treba da znaju nakon pohađanja predmeta građansko vaspitanje i onoga znanja, veština i stavova koje “iznose” iz škole. Ovaj rad će biti usmeren ka tome da se učini pokušaj da se razume šta se uči i koliko ovi sadržaju mogu teorijski da doprinesu jačanju građanske političke kulture kod učenika.

Predmet istraživanja

Predmet istraživanja je način izgradnje političke kulture i objašnjenje demokratskih principa u školi kroz analizu onoga što se uči u okviru predmeta građansko vaspitanje. Rad nastoji da rekonstruiše i analizira na koji način se uz pomoć predmeta građansko vaspitanje kontruiše građanska politička kultura, i da li se ona može uspešno, iz supkulturalnih okvira škole i školskih kurikuluma prelitati, kada za to dođe vreme, u postojeći društveni i politički sistem. Zbog dinamike društvenih odnosa i konstantnih promena na tom polju od velikog je značaja preispitati i analizirati forme sadržaja i kvaliteta onih projekata koji nas spremaju za građanske uloge i jačaju naš socijalni kapital. Ako dovoljno dobro poznajemo ono što nas priprema za uloge u društvu, onda možemo da shvatimo određene rezultate istraživanja koja se bave proučavanjem tih društvenih i političkih uloga.

Ciljevi istraživanja

Cilj ovog rada je da prikaže na koji način i u kojim segmentima, predmet građansko vaspitanje doprinosi izgradnji i jačanju demokratske (građanske) političke kulture kod učenika. Osnovno pitanje je koliko su sadržaji priručnika u funkciji objašnjenja karakteristika građanske političke kulture, društvenih pojava, aktera i događaja. Cilj je da se navedu, opišu i objasne stvari koje se nalaze u priručniku a koje za cilj imaju edukaciju učenika i pripremu za buduće političke uloge. Drugi, konkretniji cilj je da se preispita da li priručnici u sebi sadrže određene poruke, smernice, preporuke, zadatke i primere u kojima direktno ili indirektno utiču na jačanje kritičkog mišljenja kod učenika i podstiču ih na participaciju kako unutar škole, tako i izvan nje.

Hipoteze istraživanja

Dve osnovne pretpostavke na kojima će počivati ovaj rad su sledeće:

1. Predmet građansko vaspitanje kroz sadržaj priručnika za građansko vaspitanje doprinosi, u teorijskom i praktičnom smislu, razvoju demokratske političke kulture i poverenje u demokratske institucije i načela.
2. Predmet građansko vaspitanje doprinosi razvijanju kritičkog mišljenja kod učenika i podstiče ih na učešće i participaciju.

Metodologija rada

U radu će biti korišćena metoda analize sadržaja. Razlog odabira ove metode je da se analizira i deskriptivno opiše na koji način priručnik za građansko obrazovanje doprinosi izgradnji političke kulture, odnosno kako socijalizuju učenike. "I udžbenici u osnovnoj i srednjoj školi predstavljaju sredstva kojima se vrši socijalizacija dece i omladine i usvajaju se ne samo znanja, već i određene predstave, vrednosti, norme, navike, načini ponašanja i razumevanje koje je ponašanje društveno poželjno, a koje društveno nepoželjno."⁵⁰ Treba da se naglasi da priručnici za građansko vaspitanje u srednjoj školi nisu kategorisani kao udžbenici. Oni po svom sastavu i strukturi dobrim delom imaju svojstva udžbenika, ali treba da ispunune još uslova da bi ti priručnici mogli da postanu udžbenici. Dobar deo tih priručnika predstavljaju materijali u vidu priloga koji se dele učenicima tokom i nakon završetka nastave. Ti materijali sadrže objašnjenje određenih pojmova koji su korišćeni na tom času i omogućavaju učenicima da ih kasnije koriste u različitim prilikama i kao podsećanje na predjeno gradivo.

⁵⁰ Sekulić Nada i Jarić Isidora, *Pojedinac, kultura i društvo*, u Sociologija za 3 razred stručnih škola i 4. razred gimnazije, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2012, str. 50

Analiza sadržaja kao metoda izabrana je jer „na sistematičan, kvantitativan i objektivan način omogućava da dođemo do podataka o sadržaju poruke, odašiljaču poruke, primaocu poruke i potencijalnom/nameravanom efektu poruke.”⁵¹ Može se reći da je analiza sadržaja “istraživačka tehnika kojom se daje objektivan, sistematski i kvantitativni opis manifestnog sadržaja simboličkog opštenja.”⁵² Istraživanje ovom metodom bi bilo fokusirano na to “šta se kaže” i “kako se kaže” u priručnicima, s’obzirom da to ima dalji efekat i uticaj na buduće prenošenje poruka samim učenicima. To znači da ću pre svega koristiti kvalitativnu analizu sadržaja priručnika. Priručnici će biti analizirani kao sredstvo socijalizacije učenika u domenu sticanja i prenošenja političke kulture, procesa političkog učenja kroz radionice i priloge koji su dati u okviru radionica. Sam cilj tih materijala je da učenici dodatno ovladaju sa tematikom koja se izučava i to im ostane kao materijal koji mogu da iskoriste za svoje buduće aktivnosti.

Uzorak

Uzorak analize čine priručnici za sva četiri razreda srednje škole za građanskog vaspitanja, namenjeni profesorima koji vode nastavu ovog predmeta. Ovi priručnici su odabrani iz razloga što se učenici u ovom periodu pripremaju za društvene i političke uloge, kao i i radne obaveze koje će ih čekati nakon završetka školovanja. Ujedno, učenici se nalaze u periodu adolescencije. To je razvojno-prelazni period između detinstva i zrelog doba karakterišu promene koje se ogledaju kroz fizički rast i razvoj, ali pre svega i *razvoj kognitivnog polja* (apstraktno mišljenje, razmišljanje o budućnosti, formalno mišljenje, fleksibilnost u razmišljanju i slično) i *jačanje razumevanja socijalnih odnosa* (bolje razumevanje međuljudskih odnosa (naročito vršnjačkih), sagledavanje i razumevanje drugačijeg mišljenja, razvoj empatije, i drugo). Period pohađanja srednje škole je taj kada se pred učenike iznose potencijalni izazovi odraslog doba, što znači da će u tom periodu imati najviše prilike da steknu i nauče stvari vezane za politiku, demokratiju i ljudska prava, odnosno bazične elemente političke kulture.

⁵¹ Sušnjić Đuro, *Kritika metode*, Niš, 1973, str. 247.

⁵² Žiropađa Ljubomir, *Pojedinac i društveni kontekst*, Čigoja, Beograd, 2005, str. 15

To je uzorak tipičnih slučajeva (jedinica). Uzorak čine sledeći priručnici odobreni od strane Ministarstva prosvete:

- Dejanović Vesna, dr Mirjana Pešić, dr Dragan Popadić, Slavica Kijevčanin, Marija Krivačić, Snježana Mrše i Danijela Petrović ed., Vodič za nastavnike - *Građansko vaspitanje za 1. razred srednje škole*, Ministarstvo prosvete i sporta Republike Srbije, Beograd, 2002
- dr Mirjana Pešić, dr Dragan Popadić, mr Lidija Radulović, mr Danijela Petrović, dr Nevena Vučković-Šahović, Vesna Dejanović, Slavica Kijevčanin i mr Snježana Mrše ed., Vodič za nastavnike - *Građansko vaspitanje za 2. razred srednje škole*, Ministarstvo prosvete i sporta Republike Srbije, Beograd, 2002.
- profesor dr Dragan Popadić, profesor dr Ilija Vujačić, mr Danijela Petrović, Miljenko Dereta, Zagorka Aksentijević, Radmila Gošović, Marija Rudić, Tanja Azanjac, Nataša Đuričić, Vera Očić ed., Vodič za nastavnike - *Građansko vaspitanje za 3. razred srednje škole*, Ministarstvo prosvete i sporta Republike Srbije, Beograd, 2004
- dr Nada Korać, mr Zorica Marić, mr Saša Gajin, Eleonora Vlahović, Nataša Đuričić ed., *Priručnik za nastavnike - Građansko vaspitanje za 4. razred srednje škole*, Ministarstvo prosvete i sporta Republike Srbije, Beograd, 2005.

Uzorkom je obuhvaćeno ukupno 615 strana priručnika, od kojih je 161 strana priručnik za prvi razred srednje škole, 155 strana za drugi razred, 170 strana za treći razred i 129 strana za četvrti razred. Sva četiri priručnika sadrže uvodni deo u kojima su objašnjene teme koje će se izučavati na predmetu. Tu su i uputstva za radioničarski pristup koji je zastupljen kao glavna metoda pristupa podučavanja učenika. Tu je i deo vezan za evaluaciju predmeta, kako od strane profesora tako i samih đaka.

Analiza priručnika (vodiča) za građansko vaspitanje za prvi razred

Sadržaj priručnika za građansko vaspitanje za prvi razred srednjih škola obuhvata sledeće celine i teme koje se obrađuju kroz radionice:

- 1) Ja, mi i drugi** (šest časova predviđeno za realizaciju): lični identitet; otkrivanje i uvažavanje razlika; grupna pripadnost; stereotipi i predrasude; tolerancija i diskriminacija)
- 2) Komunikacija u grupi** (osam časova predviđeno za realizaciju): samopouzdanje; reagovanje; glasine; neslušanje; aktivno slušanje; neoptužujuće poruke; istraživanje mišljenja; vođenje debate i dijaloga)
- 3) Odnosi u grupi/zajednici** (dvadeset časova predviđeno za realizaciju): saradnja; grupni rad; grupno odlučivanje; učešće mladih: "lestvica participacije"; raditi zajedno; sukobi; dinamika i ishodi sukoba; stilovi postupanja u konfliktima; sagledavanje problema iz različitih uglova; nalaženje rešenja; postizanje dogovora; izvini; posredovanje; nasilje u našoj okolini; vršnjačko nasilje; nasilje u školi i postizanje mira)

Uvodna radionica je namenjena obaveštavanju učenika o ciljevima i zadacima programa, načinom rada, pravilima i budućim aktivnostima. U jednom od objašnjenja onoga čime se bavi građansko vaspitanje, dat je opis onoga što ovaj priručnik obuhvata. "Traži da sami odlučujemo o stvarima koje su važne za nas, a pošto nećemo uvek imati isto mišljenje, moramo znati kako da se dogovaramo i radimo zajedno, kako zastupamo svoja ubeđenja i rešavamo sukobe, kako da prepoznamo i izbegnemo nasilje, šta možemo da uradimo za očuvanje mira"⁵³

Lični identitet - Osnovni cilj ove radionice je da kod učenika podstakne osećanje samopoštovanja i ličnog identiteta. Nastavnici treba da podstaknu učenike da prepoznaju svoje i tuđe pozitivne osobine. Nemoguće je zamisliti efikasnu demokratiju u kojoj građani ne bi imali samopoštovanje. Građani sa visokim samopoštovanjem su skloni da prihvate važnost demokratskih pravila i spremni su da uvećavaju svoje kapacitete i konstatno uče. To može

⁵³ Ministarstvo prosvete i sporta, Vodič za nastavnike, "Građansko vaspitanje" za 1. razred srednje škole, Beograd 2002.

doprineti tome da bolje shvataju politička dešavanja u zajednici u kojoj žive, njene prednosti i nedostatke tj. “stvarnu”, odnosno “idealnu” demokratiju. Zato je za demokratsku političku kulturu važno da građani imaju visoko samopoštovanje i budu svesni svog identiteta, kao i identiteta drugih oko sebe.

Tu je posebna uloga profesora kao onih koji edukuju učenike za buduće građanske uloge i od njih se traži veća saradnja i kooperativnost. „Uspešno uspostavljanje atmosfere razmene i podrške među nastavnicima u okviru škole, obezbeđuje demokratsku klimu u kojoj se podstiče sloboda mišljenja, ohrabruje lična odgovornost i autentični doprinos radu i međusobnim odnosima, što čini povoljnu klimu za razvoj samopoštovanja svih učesnika vaspitno-obrazovnog procesa.”⁵⁴

Otkrivanje i uvažavanje razlika - u ovoj radionici učenici na nekoliko načina vrše poređenja među sobom po određenim kriterijumima radi boljeg razumevanja i prihvatanja sebe, kao i sličnosti i razlika među ostalim učenicima. Zadatak nastavnika u ovoj radionici je da naglase da te razlike, ali i sličnosti ne sastoje samo u spoljašnjem izgledu (fizičkim karakteristikama). Poslednje uputstvo za nastavnike, a ništa manje važno, je to da treba da naglase pozitivni aspekt postojanja razlika među ljudima “jer nam upoznavanje tih razlika omogućava, bolje razumevanje sebe, a sa druge strane i bogatstvo mogućnosti za naš lični razvoj kao i razvoj zajednice kojoj pripadamo.”⁵⁵ Živimo u svetu u kome ne postoje stukturalno homogene države, tj. u svetu multikulturalizma gde obitava veliki broj razlika te je za demokratsko društvo važno da se te razlike prepoznaju i ne diskriminušu.

Grupna pripadnost je karakteristika ljudi koji žive u zajednicama. Ta pripadnost je definisana različitim spektima i tokom života se susrežemo sa različitim grupama i postajemo njihovi članovi. U ovoj radionici kroz diskusiju o različitim grupama kojima pripadaju, učenici se postepeno uvode u problematiku grupa i njihovog međusobnog odnosa. Za početak imaju zadatak da nacrtaju porodično stablo i razgovaraju o tome kako je pripadnost porodici kao grupi

⁵⁴ Milošević N. i Ševkušić S., *Samopoštovanja i školsko postignuće učenika*, Zbornik instituta za pedagoška istraživanja, br. 1, 2005. str. 83

⁵⁵ Ministarstvo prosvete i sporta, Vodič za nastavnike, “*Građansko vaspitanje*” za 1. razred srednje škole, Beograd 2002. str. 40

značajan faktor. Naredni zadaci su posvećeni grupisanju u male grupe sa osobama koje imaju slična interovanja, hobije i slično. Pitanja koja se razmatraju su zašto nam znače grupe koje pripadamo ili da li pripadnost određenoj grupi utiče na naše ponašanje? Razumevanje odnosa unutar grupe, kao i mogućnosti uticaja na nas same je značajno, zato što će veliki broj učenika biti deo određenih društvenih ili političkih grupa nakon završetka škole.

Stereotipi i predrasude - Stereotipi su upštene predstave/slike o pojedincima ili određenim grupama. One su sastavni deo naše svakodnevnice i javljaju se u pozitivnom i negativnom kontekstu. Stereotipi i predrasude često idu zajedno, a može se reći da su stereotipi deo predrasuda. Stereotipi se mogu pronaći i naučiti iz različitih izvora. Njih možemo pronaći i u školskim udžbenicima. Zato je važno da se učenicima ukaže na postojanje ove pojave i razgovara sa njima. U tom pogledu ovaj priručnik za nastavnike je dobro prema ovoj pojavi, gde su jasno razjašnjeni termini i njihova upotreba. U kontekstu građanskog društva, poželjno je kada određeni stereotipi i predrasude ne bi postojali jer to može voditi ka diskriminaciji. Jedan od mehanizama i načina da se do diskriminacije ne dođe je edukacija, a škola je jedna od ključnih arena. Učenici dobijaju poseban prilog sa naslovom "Stereotipi i predrasude" gde su lepo objašnjeni ovi termini.

Tolerancija i diskriminacija - Jednostavno rečeno, demokratske političke kulture i same demokratije nema ako postoji odsustvo tolerancije i prisustvo diskriminacije. Đuro Šušnjić navodi toleranciju i dijalog kao nužnje uslove za duhovni rast u demokratskoj zajednici i "da zajednica, koja u svoje mlade naraštaje, ne ugradi potrebu za razgovorom i naviku za trpeljivost prema drugom i drukčijem, nema budućnosti."⁵⁶ Tolerantnost jeste jedan od ključnih preduslova demokratije, a pošto su demokratije bogate mišljenjima i identiteima koji se razlikuju "susret razlika trebalo bi da oplemenjuje život, da ga produbljuje i proširuje, jednom rečju, da ga bogati."⁵⁷ Iz toga proizilazi „potreba za promovisanjem vrednosti tolerancije i solidarnosti koje vode interkulturnom dijalogu i demokratizaciji, kao i potreba da se razvijaju projekti koji će

⁵⁶ Šušnjić Đuro., *Dijalog i tolerancija. Iskustvo razlike*, Čigoja štampa, Beograd, 1997, str.223

⁵⁷ Čupić Čedomir., *Sociologija. Struktura-kultura-vladavina*, Čigoja štampa, Beograd, 2002, str.

povećati proaktivnost i učešće građana u društvenim aktivnostima.”⁵⁸ Jedan od komentara i smernica koji su upućeni nastavnicima je da treba da naglase važnost otvorenog reagovanja na diskriminaciju „jer je to jedini način da se ona spreči ili ublaži”.⁵⁹

Komunikacija u grupi - Komunikacija je važna za socijalizaciju, tj od kvaliteta komunikacije će zavisiti i kvalitet socijalizacije u školi (i šire). Takođe, komunikacija je važna za demokratiju jer su prava na slobodno izražavanja misli i otvorenu komunikaciju posledic viševjekovne tekovine borbe za demokratiju. Kada govorimo o komunikaciji u demokratiji, govorimo o dvosmernoj komunikaciji. Komuniciramo sa ciljem da uspostavimo i održavamo kontakt sa ljudima iz našeg okruženja, razmenjujemo stavove, mišljenja i potrebe.

Samopouzdanost reagovanje - Sa učenicima se praktičuje oblik neagresivnog i samopouzdanog reagovanja u svakodnevnim situacijama.

Glasine - Iskrivljene poruke, “šumovi” u komunikaciji i glasine su svakodnevna pojava i mogu otežati komuniciranje među ljudima. Nijedna osoba ne može biti imuna na ovakve pojave, te je sa učenicima treba da se rade vežbe kako bi uvideli na koji način jedna poruka može da doživi “iskrivljenje”.

Neslušanje - Na neslušanje se u priručniku naglašava kao na jednom od važnih uzroka nesporazuma u komunikaciji. Zadaci radionice su usmereni na to da se učenici suoče sa primerom neslušanja u praksi, da im se objasne efekti i posledice neslušanja u komunikaciji i da treba da sagledaju razloge zbog kojih neslušanje nastaje. Slušanje sagovornika ili drugih ljudi iz naše zajednice je važno za demokratsku komunikaciju za koju se podrazumeva da treba da bude dvosmerna. Tu je i uputstvo za nastavnike koje glasi da učenicima treba da naglase da nismo uvek obavezni da stalno aktivno slušamo pošto to nije moguće, „već je važno da budemo svesni

⁵⁸ Trpković M., Tomić M., *Učenički parlament i aktivnost – perspektiva učenika*, Ispitni rad, Beograd, Univerzitet u Beogradu, Master studije obrazovne politike, 2014, str.

⁵⁹ Priručnik za prvi razred, str. 47

kako slušamo sagovornika, i ako nismo u stanju da pažljivo saslušamo da mu to stavimo do znanja.”⁶⁰

Aktivno slušanje i neoptužujuće poruke su dve radionice u kojima učenici prolaze kroz tehnike aktivnog slušanja i neoptužujućih poruka koje su deo nenasilne komunikacije. Obe radionice su posvećenje objašnjenju kako ove dve tehnike olakšavaju i unapređuju komunikaciju.

Izražavanje mišljenja - Slobodno izražavanje mišljenja je zagantovano brojnim međunarodnim pravima i konvencijama⁶¹, kao i Ustavom⁶² i zakonima. Sloboda govora i mišljenja su tekovine borbe za građanska prava i značajan su faktor u demokratskom delovanju. Zadaci ove radionice su učenicima ukažu na pravo da mogu izraziti svoje mišljenje o stvarima koje ih se tiču, da mogu to svoje mišljenje da argumentovano brane i razumeju da i drugi imaju podjednaka prava na mišljenje. Nastavnik treba da naglasi da “svi ljudi, a to znači i svako dete ima pravo da izraze svoje mišljenje i da se njegovo/njeno mišljenje uzme u obzir u odkućivanju o svim stvarima koje ga/je se tiču”.⁶³ Sam kvalitet demokratskog sistema je veći ukoliko postoje mogućnosti za ravnopravno korišćenje prava na slobodno izražavanje mišljenja.

Vođenje debate i dijaloga - Ne treba posebno naglašavati ulogu i značaj debate i dijaloga u društvenim ili političkim procesima. Iz ugla političke kulture, dijalog je veoma važan faktor. “Dijalog je uzvišen čin političkog mišljenja, delanja i ponašanja i najbolji način političkog opštenja.”⁶⁴ Radionica posvećana ovoj temi nije obavezujuća, tj. nije obavezni deo programa. Može da se primeni ako nastavnik i učenici pokažu interesovanje za ovu temu. Ako se sagledaju i ostale radionice u sklopu predmeta, može se uvideti da su debata i dijalog zastupljeni u gotovo svim radionicama tako da učenici svakako proučavaju i ovu, jako važnu “arenu demokratije”.

⁶⁰ Priručnik za prvi razred, str. 64

⁶¹ Ova tema se u domenu međunarodnih i domaćih dokumenata obrađuje u priručniku za drugi razred

⁶² Član 46. Ustava Republike Srbije glasi: “Jemči se sloboda mišljenja i izražavanja, kao i sloboda da se govorom, pisanjem, slikom ili na drugi način traže, rpimaju i šire obaveštenja i ideje.”

⁶³ Priručnik za prvi razred, str. 77

⁶⁴ Čupić Čedomir, *Politička kultura i mediji*, FPN godišnjak, II deo: Novinarstvo, komunikologija, kulturologija, Fakultet političkih nauka, Beograd , 2009, str 341

Dijalog je, prema rečima Đure Šušnjića – „najbolja politika”⁶⁵, a može se reći i da je najbolji način za rešavanje sporova.

Dinamika i ishodi sukoba; Stilovi postupanja u konfliktima i Sagledavanje sukoba iz različitih uglova - U posebnom prilogu za nastavnike u sklopu priručnika se detalno opisuju sukobi, njihov tok i mogući ishodi. Kao što je tu rečeno: “Sukobi (konflikti) su nužna posledica činjenice da različiti ljudi i različite grupe (sa različitim interesima, potrebama, stavovima i nazorima) žive zajedno, i da su upućeni jedni na druge. Prema tome, sukobi sami po sebi nisu ni dobri ni loši, oni mogu biti i izvor promene i razvoja i uništavanja i razaranje. Njihov tok može biti konstruktivan u ili destruktivan u zavisnosti od toga šta uradimo sa njima.”⁶⁶ U prilogu za učenike se kao stilovi postupanja u konfliktima navode: 1) povlačenje, 2) popuštanje, 3) nadmetanje, 4) rešavanje problema i 5) kompromis.

Učenicima treba predložiti da su sukobi mogući i da nijedno društvo nije imuno na njih, kao i da postoje mehanizmi za njihovo prevazilaženje. “Već tokom pohađanja osnovne škole, zapravo tokom primarne socijalizacije, umesto sukoba, deca treba da se usmeravaju na saradnju, umesto grube konkurencije treba da im se nudi stvaralačka kompeticija kao pozitivan učinak konkurencije.”⁶⁷

Nalaženje rešenja; Postizanje dogovora i Izvini – Učenicima se kroz ove radionice predlažu različiti primeri konflikata i njihov zadatak je da kroz njihovu analizu, putem pregovaranja postignu dogovore i takve da sve strane koje se nalaze u konfliktu zadovolje svoje potrebe.

Nasilje u našoj okolini; Vršnjačko nasilje i Nasilje u školi - Nasilja postoje u našoj bližoj ili široj okolini. Ona postoje bez obzira u kakvom obliku društveno-političkog sistema da živimo i govorimo. Ove pojave su zastupljene u većoj ili manjoj meri i potrebno je raditi na suzbijanju i smanjenju nasilja. To nasilje može biti različitih oblika i formi. “Školsko nasilje jeste nasilje mladih i prema mladima, ali škola nije samo pozornica, već – mnogo važnije – organizacioni kontekst koji određuje pravila koja na toj pozornici vladaju, koji dodeljuje uloge deci i odraslim,

⁶⁵ Šušnjić Đuro, Dijalog i tolerancija, Čigoja štampa, Beograd, 1997, str. 169

⁶⁶ Priručnik za prvi razred, str. 108

⁶⁷ Ratković Milan, *Preobražaj škole*, NIU “Misao”, Novi Sad, 2004., str.206

i uobličava sasvim specifičnu interakciju između njih.”⁶⁸ Za nasilje u školama se može reći da su ono ogledalo društva, tj. da se reflektuju kao pojava iz društva u kome su konflikti gotovo svakodnevna pojava. “Nasilje u školi je odraz nasilja u društvu u kojem se škola nalazi i stavova koje društvo ima prema nasilju uopšte.”⁶⁹ Zato je važno da se sa učenicima radi na prevenciji sukoba, na učenju tehnika za mirno rešavanje konflikata i postizanje dogovora. Tu značajnu ulogu igraju kako profesori (koji su glavni model), tako i sami vršnjaci, ali i sve ono što se na času uči. Bitna je i sama školska klima koja će podstaći atmosferu u kojoj neće biti mesta za nasilje. Iako deluje kao utopijska zamisao, škole treba da zagovaraju ovakav model jer se one u društvo odraslih uvode jedinice koje treba da budu spremne na kompromis, a ne konflikt.

Analiza priručnika (vodiča) za građansko vaspitanje za drugi razred

Sam sadržaj priručnika za drugi razred je u velikoj meri organizovan i definisan pitanja ljudskih prava, osnovnih sloboda i načela na kojima počivaju. Ljudska prava jesu stvar koja definišu i daju smislenost građanskom životu, a da bih smo ih što bolje razumeli i prihvatili, potrebno je da razvijamo saznanja, sposobnosti i veštine. Da bi mogli da uživamo prava koja su nam zagarantovana, moramo biti upoznati sa njihovim uzrocima, posledicama i potrebama da se konstantno štite i dopunjuju. Razlog tome leži u konstantnoj konstelaciji odnosa među ljudima i činjenici da se veliki broj prava i dalje otvoreno kriši.

Razvijeno građansko društvo u demokratskim državama tu nastupa kao brana kršenju tih prava. Tom zaštitom prava građani obogaćuju zajednicu u kojoj žive. Građanstvo može da se razvija „obogaćivanjem prava koje smo sposobni da uživamo.”⁷⁰ Politička zajednica je u toliko bogatija u koliko ima mehanizme da garantuje i štiti ljudska prava, a „po savremenoj teoriji demokratije, karakter jedne političke zajednice, ponajbolje se ogleda u tome kakav položaj u njoj zauzimaju čovek, odnosno, građanin i njegove slobode i prava.”⁷¹ Zato je bitno da se učenici upoznaju sa osnovnim ljudskim i građanskim pravima i načinima na koje politička zajednica i društvo u kojoj

⁶⁸ Popadić Dragan, *Nasilje u školama*, Institut za psihologiju i UNICEF Srbija, Beograd, 2009, str. 13

⁶⁹ Gašić-Pavlović Slobodanka, *Nasilje u školi i moguće prevencije*, u Socijalno ponašanje učenika, Institut za pedagoška istraživanja, Beograd, 2004, str. 210

⁷⁰ T.H. Marshal, *Class, Citizenship and Social Development*, u B. Turner and P. Hamilton, *Citizenship: Critical concepts*, Volume II, London: Routledge, 1950,

⁷¹ Stevanović Branislav, *Demokratski principi i političko-kulturne vrednosti*, Filozofski fakultet, Niš, 2008, str.73

žive deluju u cilju garantovanja i zaštite tih prava. Finalni proizvod pohađanja ovog programa bi bio to da učenici postanu osobe koje će biti osetljive na kršenje ljudskih prava, a i sposobne da na ta kršenja reaguju mehanizmima koje su naučili tokom radionica.

Zadaci u okviru ovog priručnika su posvećeni sticanju kompeticija i znanja koja učenicima treba da omoguće da bolje razumeju prirodu, način i uspostavljanje društvenih, etičkih i pravnih normi koje regulišu društveni život. Veći deo priručnika je posvećen radionicama i preparatnom materijali koji učenicima omogućavaju da se upoznaju sa osnovnim ljudskim pravima i koncencijama. Od učenika se ne očekuje da znaju, taksativno, sva garantovana prava ovim međunarodnim koncencijama, ali se od njih traže da ih pročitaju, analiziraju i diskutuju o njima.

U prvoj radionici se učenici upoznaju sa razlikama između potreba, želja i prava. „Prva obuhvataju najosnovnije ljudske potrebe. To je ono što je potrebno da svako može da ima ili da čini da bi mogao da živi i da se razvija kao čovek.”⁷² Za potrebe se navodi da mogu biti materijalne prirode (ne može se živeti bez hrane, npr.), ili pak duhovne prirode (ne može se razvijati kao čovek bez sigurnosti, igre, obrazovanja...). Onemogućavanje ostvarivanja osnovnih potreba ne bi bilo pravedno i značilo bi ugrožavanje prava.

Radionica ***prava i pravila u učionici*** kao cilj ima da učenike uvede u problematiku prava i odgovornosti sa aspekta demokratskog glasanja (odlučivanja) i učenicima prikažu kako izgleda imati osećaj “vlasništva” glasa koji je baziran na demokratski zasnovanim i dogovorenim pravilima. Pravilo glasanja i poštovanje pravila će se provlačiti i kroz ostale teme i u radionicama na narednim godinama pohađanja građanskog vaspitanja. Na taj način, učenici konstatno ponavljaju i potvrđuju potrebu da su demokratska pravila glasanja važna za njih i njihovu zajednicu.

⁷² Priručnik za drugi razred, str 57

Učenicima se na narednim časovima dele materijali koji objašnjavaju odnos zakona i međunarodnih dokumenata koji definišu ljudska prava. Izvodi iz Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima i Konvencije o pravima deteta služe da učenicima približe međunarodnu dimenziju i značaj ljudskih prava.

Sukob prava je takođe tema radionica. Naša različitost nas može dovesti do toga da se sukobimo sa određenim ljudima zbog želja, uverenja ili ideja. Za sukobe prava se navodi da do njih dolazi „kada su prava jedne osobe u sukobu prava s pravima druge, ili kada različiti ljudi različito tumače jedno te isto pravo.”⁷³ Ovo je značajno da se učenici upoznaju sa činjenicom da se u toku života mogu susresti sa sukobima koji počivaju na pravnoj osnovi. Da bi znali kako da rešavaju te sukobe učenici moraju da znaju opšte principe za rešavanje konflikta.

Tu se navode sledeći principi:

- analizirajmo okolnosti u kojima je do sukoba došlo,
- otkrijmo prave uzroke sukoba
- ne odlažimo problem, već ga trajno rešimo
- proverimo da li je rešenje realno,
- proverimo da li su rešenjem zadovoljene obe strane
- ne okećujemo da će nam problem rešiti neko drugi, već tražimo rešenje s onim s kim smo u sukobu.

Učenicima se upućuje poruka da moraju da imaju analitički stav i da uzmu određene principe u razmatranje u koliko žele da reše svoj problem. Takođe ih upućuju na to da se problem neće rešiti sam od sebe. To znači da su demokratiji potrebni aktivni i proaktivni članovi, oni koji će umeti aktivno i analitički da pristupe rešavanju problema, i oni koji će umeti da deluju proaktivno da bi preventivno sprečili određeni sukob.

Odgovornost odraslih i odgovornost dece kroz radionicu treba da odgovore na određena pitanja tako da ih klasifikuju u smislu da li su za garantovanja određenih prava koje se tiču same dece direktno odgovorni odrasi (roditelji/nastavnici) ili sama deca (đaci). Cilj toga jeste da učenici uoče da odgovornost nije samo na odraslima, već i na njima samima. Deci se postavljaju i pitanja

⁷³ Priručnik, str. 95

ko je još odgovoran za poštovanje i garantovanje prava deteta osim roditelja i nastavnika? Sa podpitanjima vezanim za ulogu medija, političkih partija, nvo i drugih aktera u pogledu odgovornosti za poštovanje ovih prava, učenici se uvode u jednu širu dimenziju. Na kraju ovih aktivnosti deca dobijaju prilog (prilog br. 2) sa okvirnim spiskom odgovornosti odraslih i dece u ostvarivanju dečjih prava.

U daljim radnicama predviđeno je da se sa učenicima radi na objašnjenju načina na koji se krše prava i od njih se traži da pokušaju sami da identifikuju trenutke kada su neka prava prekršena. Kršenja prava postoje u demokratiji i one nisu imune na te pojave.

Važno je da učenici shvate odnos prava i demokratije. Zašto je demokratija bitna za ljudska prava i zašto su ljudska prava bitna za demokratiju? Na to se može reći da „demokratija možda nije sveobuhvatan lek za sva zla ali potiče iz političkih prava pojedinica, definisanih u svim ugovornim instrumentima, i doprinosi stabilizaciji i jačanju ljudskih prava.”⁷⁴ Danas postoje države koje nisu demokratski uređenje ili demokratija nije usvojena kao “jedina igra u gradu”, te su brojna prava uskraćena ili strogo zabranjena. Demokratija tako predstavlja „stil života za koji je karakteristično tretiranje svake ljudske jedinice kao autonomnog bića koje ima prirodno pravo da samo odlučuje o svim bitnim pitanjima svog života.”⁷⁵

Poslednji radioničarski deo namenjen je participaciji u školi i analizi stanja dečjih prava u školi i okolini. O participaciji u školi će biti više reči u poslednjem delu analize koji se bavi kritičkim mišljenjem i participacijom u priručnicima.

⁷⁴ Tomušat Kristijan, *Ljudska prava između idealizma i realizma*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2006, str. 99

⁷⁵ Marković Mihailo, *Kultivisanje za demokratiju*, u *Demokratija, vaspitanje, ličnost*, Institut za pedagoška istraživanja, Beograd, 1997, str. 11

Analiza priručnika (vodiča) za građansko vaspitanje za treći razred

Nakon pohađanja predmeta građansko vaspitanje za prvi i drugi razred, učenici treba da steknu osnovna znanja, veštine i tehnike koje se tiču dijaloga, tolerancije, i nenasilne komunikacije, kao i prepoznavanja i poštovanja svojih i tuđih prava. Radionice predviđene za treći razred su više okrenute objašnjenju demokratskih principa i postulata na kojima počiva i stavlja se dodatni akcenat na kritičko mišljenje. Osnovne teme koje se obrađuju su demokratija, građansko društvo, politika i ljudska prava. Celina programa “Građansko vaspitanje 3” odnosi na obrazovanje za demokratiju, pa su radionice tako organizovane da obezbeđuju postupno i uporedno sticanje znanja o demokratiji i veština potrebnih za učestvovanje u razvijanju demokratije.”⁷⁶ Kroz radionice će se upoznavati sa osnovnim principima demokratije, građanskog društva, civilnog društva, lokalne zajednice, udruženja građana, ali će organizovati i simulaciju rada Skupštine, vršiti različita istraživanja i sprovesti određene akcije lokalnog karaktera koje će na kraju biti merene i vrednovane.

U radionici *demokratija i demokratsko odlučivanje* se pored upštenih pojmova o demokratiji govori i vrstama demokratije: posrednoj i neposrednoj. Za neposrednu se kaže da je ona nije “uvek moguća, pogotovo u jako velikim grupama”. Tu se navodi da jednostavno ne postoje uslovi da se nađe prostor gde bi svi okupili i čuli istovremeno, te je realnije da odluku donesu predstavnici učenika. U kratkim crtama su navedene razlike između neposredne i posredne demokratije. Ova tema bi mogla na slikovitiji način da se predstavi jer je od važnosti da učenici shvate razliku između ova dva oblika demokratije.

Na dva mesta se kao smernica profesorima daje minimalna definicija demokratije u kontekstu demokratskog odlučivanja, u kojoj se ona definiše kao „skup preferencijalnih **pravila** za donosenje **kolektivnih odluka** koji omogućava **najšire** moguće **učešće** zainteresovanih ili onih kojih se te odluke tiču (podrazumevajući i njihovu kontrolu procesa odlučivanja)”⁷⁷ Kako se navodi, “procedura je nužan, ali ne i dovoljan uslov da bi smo govorili o demokratiji” te da se demokratija ne svodi samo na proceduru. Ona je daleko više od “pravila igre”, ali poznavanje tih

⁷⁶ Priručnik za 3. razred, str. 5

⁷⁷ Priručnik za 3. razred, str 15 (boldovano kako stoji u samom priručniku).

pravila igre nas navodi da razlikujemo demokratiju od autokratije u kojoj postoji samo jedan pojedinac koji donosi odluke. Pravila igre, odnosno procedure koje se navode u priručniku su: opšte pravo glasa, slobodni i poštenu izbori, princip predstavništva (većinsko ili proporcionalno predstavljanje), vladavina prava i sloboda, itd.

U *prilogu br. 1* su u obliku tabele navedeni značajne misli o demokratiji u obliku citata poznatih političara, filozofa i analitičara. Ovaj prilog koji dobijaju učenici može da im pomogne da steknu širu sliku o demorkatiji.

Gradansk život, politika i vlast su sastavni delovi demokratije i često su isprepleteni. Iako mogu delovati kao sinonimi ili srodni pojmovi, treba se napraviti distinkcija među njima, što i postoji u priručniku. *Gradanski život* se u prilogu za učenike prikazuje u užem i širem kontekstu. U širem kontekstu se definiše i prikazuje isto kao i “društveni život” i „obuhvata celokupnost slobodnih aktivnosti i procesa (ekonomskih, kulturnih, naučnih, sportskih, verskih, itd.) koji se odvijaju **van** područja politike i vlasti.”⁷⁸ Dok je građansvo u užem smislu predstavljeno kao dobrovoljno delovanje građana, koji se udružuju radi ostvarivanja određenih zajedničkih ciljeva, delujući javno i nastojeći da utiču na vlast. *Politika* se prikazuje kao a) odlučivanje o mogućim oblicima zajedničkog života, b) zauzimanje položaja na vlasti i c) uticaja na procese donošenja odluka vlasti, i da se njom uglavnom bave političke stranke, ali i nvo i grupe građana, kao i građani “kada izlaze na izbore, protestuju, učestvuju u kampanji, potpisuju peticiju i sl. Za vlast se kaže da je ona ta koja je nadležna za donošenje odluka koje se tiču svih pripadnika zajednice. Ova razgraničenja i poznavanje terminologije je bitno radi mogućnosti znanja kako se može ograničiti vlast, što je i tema naredne radionice.

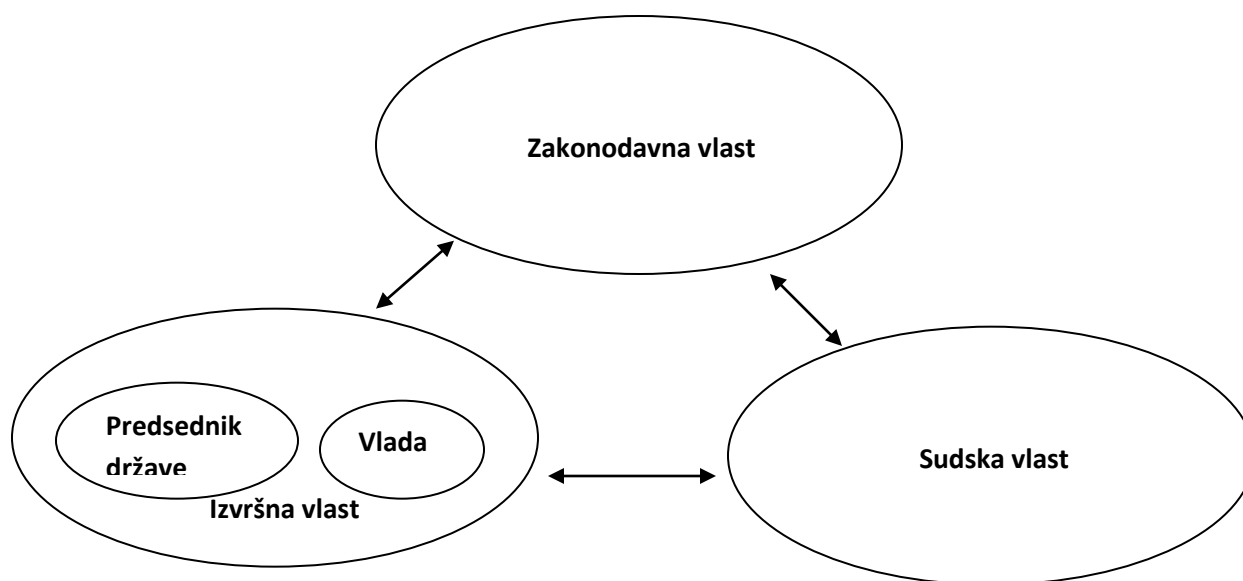
U radionici ***Ograničena vlast*** učenici imaju prilike da se upoznaju sa svrhom razgraničenja vlasti i njenih ovlašćenja. Ovo je bitna radionica jer učenici treba da nauče zašto neka vlast treba da bude ograničena. Radionica započinje sa narodnom izrekom “Kadija te tuži, kadija ti sudi” da željom da se kod učenika podstakne razmišljanje o tome kako jedna osoba ili institucija može istovremeno i da te tuži i da ti sudi. Ovo je značajno radi razumevanja toga da bilo kakva uzurpacija vlasti od strane jedne osobe ili grupe ljudi može dovesti do neograničene

⁷⁸ Priručnik, str 22.

vlasti, autokratije i tiranije. Kao načini ograničenja vlasti koji se, u vidu priloga za nastavnike i učenike, navode: Vladavina prava, podela vlasti, demokratska pravila i procedure, javnost-mediji, građansko društvo, civilno društvo, ljudska prava, ustavnost, socijalni i politički pluralizam, regionalizam i decentralizacija vlasti.⁷⁹ Svi ti mehanizmi za ograničenje su dostupni građanima i bitno je da ih građani koriste i budu svesni da ta prava ne mogu da im uskrate.

Mnogi teoretičari navode da je važno to da vlada svoj legitimitet duguje građanima od kojih ih je dobila. Robert Dal tako navodi da je “ključna karakteristika demokratije trajno prisutna odgovornost vlade prema zahtevima svojih građana, koji se smatraju politički jednakim.”⁸⁰ Ako vlada ne bi bila odgovorna prema svojim građanima, a istovremeno i građani nisu spremi da je kontrolišu, onda može doći do različitih oblika iskorišćavanja vlasti. Bitno je istaći da u demokratskim političkim kulturama postoji tendencija da “ne-elite” kontrolišu “elite” na vlasti, na osnovu mehanizama koji su im zagaranтовani zakonima i ustavom.

Podela vlasti – bitno da učenici znaju da podela vlasti predstavlja i jedan od vidova ograničenja. Učenici treba da znaju da je vlast podeljena na izvršnu, zakonodavnu i sudsku, da svaka ima svoj delokrug ovlašćenja i obaveza, kao i postoje mehanizmi za međusobna ograničenja. Potreba za ravnotežom vlasti je definisana još .

Slika br.2 - Ilustrovani prikaz odnosa zakonodavne, izvršne i sudske lasti

⁷⁹ Prilog br. _____

⁸⁰ Dal Robert, *Poliarhija- Participacija i opozicija*, Beograd, Filip Višnjić, 1997, str. 11

Pojam građanin/građanka - Višeznačajni i višeslojni pojam koji je predmet rasprave još od antičkog perioda, kada su se pojavile prve definicije građanina. Danas ovaj termin, svakako, predstavlja centralnu figurnu izučavanja brojnih društvenih nauka i onih koje se bave politikom, jer „nema dinamičnije figure u modernoj političkoj istoriji od građanina”⁸¹. Ovaj termin je bitan za demokratsku političku kulturu iz razloga zato što svi imamo ulogu i epitet građanina.

U priručnicima se naglašava političko značenje reči građanin (gde su pripadnici jedne države nosioci prava i sloboda), a se neće koristiti, tj. da nije od značaja značenje reči građanin kako stavnovnika grada. Tako se, na osnovu priručnika sugerise da učenici na sebe treba da gledaju kao da su: „punoletni **pripadnik** jedne **demokratske** političke zajednice pod čijim zakonima živim i u čijem zajedničkom životu učestvujem, ja sam njen **građanin**. To mi omogućuju **slobode i prava** koje posedujem i koristim, **odgovornosti** koje preuzimam i obaveze koje ispunjavam.”⁸²

Termini **građansko i civilno društvo** su dosta lepo prikazani u priručniku u delu priloga koji se deli učenicima za istoimenu radionicu. Objašnjeno je razlikovanje građanskog i civilnog društva u istorijskom, etimološkom i funkcionalnom smislu. Objašnjeno je da je civilno društvo ili civilni (neprofitni sektor) deo građanskog društva, “dakle MI, kao pojedinci i građani i pripadnici različitih udruženja grupa, organizacija i ustanova, kada dobrovoljno delamo u funkciji opšteg dobra, kroz građanske inicijative u okviru udruženja građana (nevladinog sektora).”⁸³ U jednom od priloga se nalazi objašnjenje razloga pojave civilnog društva gde se ono javlja kao “posledica činjenice da predstavnička demokratija nije dovoljna za održanje i dalji razvoj demokratskog poretka i da je porebno dopuniti aktivnijim političkim delovanjem i učešćem građana – građanskim inicijativama. Ukupnost građanskih inicijativa i civilnog delovanja čini civilno društvo.”⁸⁴ Zašto je važno učenicima naglasiti ovu činjenicu? Mnoge stvari u svetu se nalaze u uzročno posledičnoj vezi koju diktira dinamika ekonomskog rasta i povećanja broja ljudi, te se povećavaju i problemi koji iz toga proizilaze. Vlade država i organi javne vlasti ne mogu da “pokriju” svaki delokrug i daju rešenja na sva pitanja i probleme, te na scenu stupaju građani u

⁸¹ Podunavac Milan, *Pricip građanstva i poredak politike*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 1998, str. 7

⁸² Priručnik, str 42.

⁸³ ibiv 54

⁸⁴ 52

vidu civilnog društva. Zato učenici treba da razumeju kakva je uloga civilnog društva i kako oni mogu da utiču na određene promene. Kako Vukašin Pavlović navodi, danas je u društvenim naukama jaka i uticajna struja u kojoj se naglašava funkcija socijalizacije gde „udruženja civilnog društva imaju glavnu ulogu u obrazovanju građanskih sposobnosti i motivisanju građanja za učešće u demokratskom životu.”⁸⁵

O pogledu socijalizacije, a naročito političke socijalizacije i pripreme za preuzimanje građanske i političke uloge tokom 90' godina XX veka od strane NVO sektora u Srbiji je već bilo reči. Ono što treba dodati je da postoji potreba za jačanjem saradnje sa ovim sektorom i jačim povezivanjem škola unutar projekata koje one sprovode kako bi učenicima pomogli da što bolje razumeju i prihvate ono što uče o demokratiji i građanskim pravima. “Civilno društvo preko participacije u voluntarističkim organizacijama rezultuje angažovanijem građanstvom (formulisanjem određenih vrednosnih okvira za pojedince i njigovom obukom za ono što građanstvo jeste) i mogućnošću uticanja ne-elitnih članova društva na politički proces (povećanje korektnosti i jednakosti političke reprezentacije)”⁸⁶

Radionice *Građani moje opštine* se dotiču aktinosti učenika u polju porebe da rešavaju one društvene probleme koji se nalaze u njihovoj okolini. Zadatak im je da identifikuju probleme i pokušaju da daju rešenja. Na kraju se od njih traži da sprovedu istraživnje tj. naprave i sprovedu anketu o informisanosti građana na njihovoj opštini. Ovim se kod učenika podstiče da izađu van školskog okvira i više “zakorače” ka zajednici i pokušaju da reše neka pitanja, jer se smatra da su ovladali određenim veštinama. Može se reći da je ova aktivnost dobra jer se učenici polako pipremaju za one uloge i stvari koje će preuzeti odmah nakon završetka srednje škole, u trenutku kada zakonski postaju punopravni građani sa svim pravima i obavezama, a i kao akademski građani sa upisom na fakultete. Ostatak radionica je posvećen upoznavanjem rada opštine i predviđena je poseta jedinici lokalne samouprave na teritoriji gde se nalazi škola. Upoznavanje sa pitanjem rada lokalne zajednice, kao i povezivanje sa aktivnostima iz građanskog i civilnog društva, učenicima se daje šansa da shvate i razumeju izreku “misli globalno – deluj lokalno”.

⁸⁵ Pavlović Vukašin, *Civilno društvo i demokratija*, Službeni glasnik, Beograd, 2006., str.49

⁸⁶ Stojanović Đorđe, *Socijalni kapital i civilno društvo: koncept građanina – lidera*, Sociološka luča IV/2, 2010, str.117

Građanska inicijativa je takođe oblast koja se obrađuje i spominje u priručnicima. Ona se navodi kao neposredan oblik učeća građana u demokratiji i politici, a da je posredan način učeća onaj kada biramo naše prestavnike – poslanike i odbornike. Građanska inicijativa se može ostvariti na formalan i neformalan način. Za formalnu se navodi da ona ne mora da ispunjava nikakve formalne uslove (npr. o minimalnom broju onih koji inicijativu podnose, posebnom postupku za podnošenje inicijative, kao i obavezama i postupanju organa kojima se upućuje), za razliku od formalne gde postoje jasna, unapred zadata pravila za postupanje i formu.

Učenici tokom nekoliko časova obrađuju ovu temu i dobijaju različite formulare i priloge koji im omogućavaju uvid proceduru podnošenja neke inicijative. Ovi formulari im mogu koristiti u daljim aktivnostima kada budu završili svoje školovanje.

U jednoj od radionica se učenici pripremaju za zasedanje Skupštine, odnosno pripremaju se za simulaciju rada Skupštine. Na ovaj način direktno, putem iskustva stiču znanja o tome kakvu ulogu ima Skupština, kakva su pravila rada i procedure. Simulacija je značajna jer se tako određeni sadržaji uči “iznutra”, a „proces simulacije u obrazovanju ima potencijal da uključi učenike u tzv. ‘dubinsko učenje’, koje doprinosi boljem razumevanju mnogo više od ‘površinskog učenja’ koje zahteva samo pamćenje.”⁸⁷ Ovom radionicom, konkretno, učenici mogu da steknu veliko iskustvo i sprovedu u delu sve ono što su do sada naučili na predmetu građansko vaspitanje. Isto tako, za očekivati je da će se jedan broj tih učenika u budućnosti baviti politikom, te će ovo iskustvo biti od velike koristi.

Možda i najvažnija aktivnost i radionica u sklopu trećeg razreda je **planiranje lokalne akcije**. Tu se sublimiraju sva znanja i veštine stečene tokom pohađanja građanskog vaspitanja, a cilj je da učenici izvrše odabir problema i da se pripreme za njegovo rešavanje gde je posvećeno gotovo 40 strana priručnika.

⁸⁷ Trpković Milan, *Simulacija kao aktivni oblik učenja. Primer: Beogradski model EU*, blog “Knjigosaurus”, 2014, http://knjigosaurus.blogspot.com/2014_07_01_archive.html (posećeno u julu 2015)

Analiza priručnika (vodiča) za građansko vaspitanje za četvrti razred

Naglasak je stavljen na informisanost kao jedan od ključnih kompetencija koju treba da imaju građani. U prilog tome je činjenica da je 21. vek – vek neprestanog unapređenja, razvoja i povećanja raznovrsnosti komunikacija i informisanosti. U priručniku se u više navrata navodi da se “informacija određuje kao “kiseonik” demokratije”, što sugerise da su informacije ključne za život u demokratiji. Medije navode kao jednim od glavnih izvora informacija, ali se i upozorava na mogućnost manipulacije.

“S obzirom na to da živimo u svetu informacija, one su veoma značajne za odgovoran, kompetentan i angažovan život u građanskom društvu u duhu poštovanja ljudskih prava i osnovnih sloboda. Mediji kao jedan od glavnih izvora informacija koji utiču na formiranje predstave o realnosti zahtevaju stalni kritički odnos i preispitivanje.”⁸⁸

Druga tema koja se obrađuje “profesionalni razvoj”. Dragan Koković navodi da se osnovno pitanje savremenog obrazovanja svodi na dilemu: „kako zadovoljiti potrebe tržišta i zahteve demokratskog života?”⁸⁹ Razlog stavljanja teme profesionalnog razvoja u okviru sadržaja za četvrti razred jer je to za sve učenike “bliža ili dalja budućnost”, te ih treba dobro pripremiti i za taj deo društvenog života koji ih očekuje nakon završetka škole.

Od trećeg do devetog časta (zaključno sa osmim) se obrađuju teme vezane za **informacije od javnog značaja**. Razlog odabira ove teme je to da se učenicima “pruža mogućnost da aktivno učestvuju u vršenju javnih poslova, pripremajući se na taj način za odgovoran i angažovan život u savremenom demokratskom svetu.”⁹⁰ Ove teme su značajne zato što od demokratskog građanina očekujemo da bude svestan i upoznat sa mogućnostima delanja u okviru javnog života društva.

⁸⁸ Priručnik, str. 6

⁸⁹ Koković Dragan, *Društvo i obrazovni kapital*, Mediterran publishing, Novi Sad, 2009, str. 285

⁹⁰ Priručnik, str. 12

Građanin može da delotvorno kontroliše rad državnih organa ako su mu dostupne određene informacije kojima raspolažu ti organi. U prilogu za učenike 3-2. su navedeni Državni organi i organi javne vlasti kojima učenici mogu da traže određene informacije koje ih interesuju, a u prilogu za učenike 4-1 su napisana osnovna pravila o pristupu informacijama od javnog značaja: a) Šta je informacija od javnog značaja, b) Ko ima pravo na pristup informacijama i c) Koje su zakonska prava u pristupu informacijama od javnog značaja.

U daljim radionicama se nastavnicima sugerise da učenicima objasne da mogu da traže sve informacije koje ih interesuju od organa javne vlasti, ali da one informacije koje nisu od javnog značaja ne mogu dobiti, te da je potrebno da naprave i shvate razliku između onih koje su značajne i onih koje to nisu. Tu je i prilog 5-1 u kome je tačno navedeno u kojim slučajevima organi vlasti mogu uskrate tražiocu pristup određenoj informaciji, uz dužnost da o tome tražioca pismeno obaveste. A navode se i tzv. “privilegovane informacije” tj. one informacije za koje državni organ nema pravo da uskraćuje građane da za njih znaju.

Učenici dobijaju kao prilog i sam formular Zahteva za pristup informacijama od javnog značaja. Ovo je dobra praksa jer učenici imaju prilike da vide na koji način, formalno, mogu da se obrate nekoj državnoj instituciji. No, sa druge strane se postavlja pitanje koliko su učenici kompetentni da samostalno popunjavaju ovaj formular nakon završetka kursa građansko vaspitanje? Jednim delom je kao predviđeno rešenje ponuđen prilog za učenike 6-1 kao objašnjenje kako zahtev treba da se popuni.

Poslednji čas u ovoj celini je predviđen sa upoznavanjem uloge Poverenika za pristup javnim informacijama, gde se navodi da je on “nova institucija u pravnom sistemu”, zatim njegova prava, obaveze i zakonske dužnosti. Razmotrićemo značaj ove teme u priručniku. Pravo na pristup informacijama od javnog značaja su definisane međunarodnim i domaćim dokumentima i predstavljaju jedan od osnovnih ljudskih i političkih prava. Savremene demokratije funkcionišu na principu “prava građanina da zna i bude informisan”. Od građana se očekuje da budu informisani o društvenom i političkom životu kroz različite mehanizme, uključujući i pravo na pristup informacijama. Ovo pravo na neki način predstavlja i mehanizam za kontrolu efikasnosti i smanjenje korupcije unutar javnih institucije i teži ka tome da te institucije pokazuju svoju transparentnost. Dobar demokratski orijentisani građanin je onaj koji ukazuje na propuste, jer se ti propusti na direktan ili indirektan način mogu odraziti na njegov

život, kao i život cele zajednice. Ne mogu se određene institucije koje su nadležne za kontrolu i reviziju posvetiti kontroli i nadledanju rada svih institucija. Istovremeno to ne mogu ni mediji ili nevladin sektor koji se bavi tim delokrugom rada. Zato je bitno da imamo građane, kao pravna lica, koji su svesni da mogu da kontrolišu rad određenih institucija i traže informacije za koje smatraju da su im važne. Između građana i organa vlasti mora postojati dobra komunikacija i otvorenost, a i odgovornost. “Mjera odgovornosti korelativna je neposredno sa mjerom otvorenosti, što je opet u kauzalnoj vezi sa nivoom političke kulture jednog društva. Zahtjev za pristupom informacijama pretpostavka je zrelosti i političke i građanske svijesti, te onog oblika kulture koji utemeljuje demokratski kredibilitet građanina u njegovom uvijek novom i višem obliku komunikacije u odnosima sa organima vlasti.”⁹¹ Postavlja se pitanje koliko su neke društva spremna za ovu instituciju demokratije, s obzirom da se radi o relativno novom fenomenu? Ovaj mehanizam nisu imale mogućnost da praktikuju brojne generacije u našoj zemlji. Zato se sa predmetom građansko vaspitanje, koje pohađaju nove generacije, odrasle u demokratiji, spremaju da na ovaj fenomen gledaju kao na nešto što im neće biti strano, komplikovano ili nepotrebno.

Od devetog do petnestog časa građanskog vaspitanja za četvrti razred se obrađuju teme koje su vezane za medije. Mediji imaju značajnu ulogu u formiranju političke kulture pojedinca. “Mediji nisu samo prenosioci poruke koji utiču na formiranje političke kulture, već i sami svojom reakcijom na politiku mogu značajno da dorinesu njenom razvoju.”⁹² Već na samom početku radionica se navodi pojava mogućnosti fotomontaža u medijima, odnosno falsifikovanja fotografija koje se mogu koristiti u medijima. Učenicima se daju materijali na kojima se mogu uočiti efekti fotomontaže i manipulacije slikama. Slike su često naš prvi utisak na neku vest ili pojavu i mogu u velikoj mjeri uticati na kreiranje naših stavova. Zato je bitno da se učenici upoznaju sa mogućnostima manipulacije, koji su sa razvojem tehnologije, postali sve učestaliji.

⁹¹ Rutović Željko, *Slobodan pristup informacijama – istinska potreba slobodnog građanina*, Sociološka luča, I/2, Filozofski fakultet Nikšić, 2007 st. 131

⁹² Čupić Čedomir, *Politička kultura i mediji*, FPN godišnjak 2009, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2009, str. 345

Poseban deo priručnika i radionica je posvećen pitanju medijske pismenosti, a na sledeći način je objašnjeno šta jeste, a šta nije medijska pismenost:

Medijska pismenost nije nešto što obezbeđuje potpuno razumevanje svih medijskih problema i manipulacija, niti je savršena formula kojom se rešavaju problemi u društvu, poput: previše nasilja na TV-u, rast trenda lake zabave, oštre rasne i nacionalne podele i sl.

Medijska pismenost je razumevanje da je medijska poruka napravljena sa namerom da se nešto proda ili da se na nekoga utiče, a planirana je uvek s trudom da maksimalno ispuni datu namenu. Biti medijski pismen znači biti slobodan za kritički odnos prema medijskom orkuženju, ali i znati prepoznati medije kao dragocenog saveznika.⁹³

Kao poseban prilog za nastavnike, priručnik uključuje i članak o medijskoj pismenosti objavljen u časopisu pedagogija, autorke Nade Korać⁹⁴. Prilog za cilj ima da nastavnicima približi razumevanje medijskog obrazovanja i ponudi im određene tehnike putem kojih mogu ovladati veštinama koje će koristiti u analizi medijskog materijala sa učenicima. Raspolaganje tim znanjima bi se omogućilo pojedincima da postanu svesni medijske manipulacije i raznih zlouporeba koji su i više nego prisutni. Na ovo se nadovezuje i prilog sa činionicima opažanja gde se navode fiziološki, psihološki i socijalni činioci opažanja.

Ako uzmemo u obzir činjenicu da mladi dosta vremena provode gledajući (najčešće) ili čitajući različite medije, onda treba da naglasimo i to da usled nedostatka medijske pismenosti, tj. kritičkog osvrta ka medijima i onome što nam se plasira, može doći do različitih posledica koje mogu biti i štetne.

Medijske slobode su se pojavile sa “demokratskim slobodama”, tako da na ove dve pojave gledamo kao na procese koji teku paralelno. Mediji “kao posrednici između vlasti i javnosti, trebaju biti nadzor vlasti i informirati javnost o svim relevantnim temama za društvenu zajednicu, kako bi se ispravno formiralo javno mišljenje građana, uzimajući u obzir njihovu ideologiziranost svojstvenu medijskom kao i svakom drugom društvenom diskursu”⁹⁵ Što je

⁹³ Priručnik za četvrti razred, str 30.

⁹⁴ Korać Nada, Medijska pismenost kao osnov medijskog obrazovanja: razvojnopsihološka perspektiva,

⁹⁵ Zgrabljic Rotar Nada, *MEDIJI - Medijska pismenost, medijski sadržaji i medijski utjecaji*, članak u knjizi: Nada Zgrabljic Rotar (Ur.) *Medijska pismenost i civilno društvo*, Sarajevo: MediaCentar, 2005, str. 4

neko društvo više demokratsko, odnosno građani mogu da kontrolišu vlast, time će doprineti da i medijske slobode budu zagarantovane.

Uočavanje medijske manipulacije je, verovatno, prvi korak ka medijskoj pismenosti na koji treba da uputu program građanskog vaspitanja. Ovaj predmet je i među retkima, ako ne i jedini, koji se bavi temom medija u okviru nastavnog plana i programa u srednjim školama. Zamisljivo je istaći da u Crnoj Gori je kao izborni predmet za treći ili četvrti razred gimnazije postoji "Medijska pismenost". „Kao i sticanje svake druge pismenosti, ono može biti istinski uspješno samo ako se kroz njega ostvari razumijevanje povezanosti dvaju ključnih faktora: specifičnosti (datog) medija i načina na koji te specifičnosti razumiju oni koji se obrazuju.”⁹⁶

Poslednji deo priručnika je namenjen planiranju karijere i ulasku u svet rada. Ova tema se direktno ne tiče pitanja političke kulture. Ali u pogledu izgradnje samopouzdanja kod učenika, kao i razvoja komunikacijskih veština i znanja koja nose ove radionice, može se reći da ova oblast može da doprinese jačanju kapaciteta učenika. Za demokratske političke sisteme je poznato da su potrebni ljudi koji su zadovoljni svojim životom, poslom i karijerom. A pošto je dinamika promena zahvatila sve oblasti, uključujući i ekonomiju i obrazovanja, potrebno je da se učenici već tokom školovanja upoznaju sa ovom problematikom.

⁹⁶ Predmetni program, *MEDIJSKA PISMENOST, izborni predmet II ili III razred gimnazije*, Zavod za školstvo, Podgorica, 2009, str. 5 <http://www.zzs.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rId=82431&rType=2>

Analiza kritičkog mišljenja i participacije u priručnicima

U ovom delu rada ćemo razmotriti i analizirati pitanja kritičkog razmišljanje i participacije u školi i izvan nje u domenu sadržaja priručnika. Ove dve karakteristike savremenog građanina smo izdvojili zbog činjenice da oni predstavljaju jedan od osnovnih ciljeva koje mladi treba da ostvare kroz pohađanje ovog predmeta kako bi što kompetentniji i spremni nastavili svoj društveni život.

Kritičko mišljenje danas predstavlja jedan od značajnijih ciljeva obrazovanja i socijalizacije građana. Obrazovanje se danas ne bazira na pukom prenošenju podataka i znanja, već se kreće ka tome da postane aktivno i traži se veće učešće učenika u jačanju i izgradnji njihovih znanja i vještina. Za demokratska društva je od velike važnosti da ima građane koji će biti kritički nastrojeni i imati svoje mišljenje. Tako Facione naglašava veliku potrebu i značaj, „ako ne i esencijalne uloge kritičkog mišljenja za racionalno demokratsko društvo.”⁹⁷ Jelena Pešić navodi da ova izjava možda zvuči istrošena (kliše), ali da deluje otrežnjavajuće ubedljivo. Svakako, iako deluje kao nešto što je sveprisutno i toliko puta ponovljeno da je postalo “kliše”, kritičko mišljenje jeste važno za demokratiju. “Za sledbenike Paola Freirea, kritičko mišljenje je imperativ za podizanje svesti, odnosno za jačanje želja i vještina učenika/ca da učestvuju u oblikovanju svoje sudbine.”⁹⁸

U radu je naglašeno je da kritičko mišljenje ne može egzistirati u autoritarnim ili totalitarnim režimima, već da svoje uporište može imati samo u demokratski uređenim državama, koja između ostalog i garantuju prava na ovakvo mišljenje. Zato je važno da učenici sretnu sa osnovama kritičkog mišljenja još u školi. Tako dobijaju “alat” koji će nam omogućiti da izbegnu kvazi-analitičnost, gomilanje nepotrebnih informacija i ne upadnu u zamke koje im društvo može postaviti. Tako sam koncept demokratije, dakle, „počiva na građanima koji se aktivno, participativno odnose prema društvenim problemima, koji poseduju relevantne informacije, kao i

⁹⁷ Facione, P.A., *Critical thinking: what it is and why it counts*. Millbrae, CA: California Academic Press, 1998, p.12

⁹⁸ Priručnik za nastavnike, *Promišljanje o demokratiji*, Građanske inicijative, Beograd, 2011, str. 11

veštine kritičkog rasuđivanja neophodne za kompetentno i racionalno učešće u procedurama demokratskog odlučivanja.”⁹⁹

Razmotrićemo prvo šta dobar udžbenik mora da ima kako bi vršio transmisiju kritičkog mišljenja. “Udžbenik podržava razvoj kritičkog mišljenja: a) kroz dijaloški, problemski način izlaganja sadržaja, i b) uključivanjem učenika u samostalne aktivnosti mišljenja (kroz pitanja, naloge i zadatke). Put pedagoški efekat ostvaruje se ukoliko su u udžbeniku prisutna oba načina.”¹⁰⁰ Pošto se u ovoj analizi ne nalaze udžbenici, već priručnici, ova merila za udžbenike ću koristiti za priručnik koji je predmet analize.

Na osnovu ovih kriterijuma, priručnici za građansko vaspitanje ispunjavaju oba uslova. Dijalog je kao oblik komunikacije prisutan u svim radionicama i kao zadatak nastavnika je da ga konstatno podstiču. Radionice u okviru priručnika su postavljene tako da promovišu vrednosti, stavove i potrebe za kritičkim mišljenjem. Često se u njima može pročitati kako je “svako mišljenje dragoceno, bez obzira koliko se razlikuje od ostalih” ili kako treba “ukazati na važnost slušanja u međuljudskim odnosima”. Takođe, nastavnik treba da utiče na to da učenici otvoreno iznose svoje stavove, da grade “autonomno mišljenje” i analitički pristupaju problemu. Priručnici upozoravaju i mogućnost iskrivljenja određene informacije, loših aspekata komunikacije bazirane na nekritičkom mišljenju.

Uključivanje učenika u aktivnosti kroz pitanja, naloge i zadatke se nalazi u gotovo svim radionicama. Pitanja su postavljen tako da se od učenika traži da iskaže svoje mišljenje o datoj temi (Šta misliš o? Kako bi postupio?, itd.) Učenici se podstiču i da sami međusobno uključuju u diskusiju, postavljajući određena pitanja, dajući komentare ili iznoseći neka svoja saznanja. Opis ciljeva u priručniku je takav da je usmeren ka izgradnji autonomne ličnosti.

Na osnovu analize pitanja, kao i njihovom učestalom pojavljivanju u različitim oblicima sa ciljem da se učenici podstaknu na iznošenje sopstvenog mišljenja i na jačanje kritičkog mišljenja, mogu da zaključim da priručnici doprinose, u teorijskom smislu, jačanju kritičke misli, svesti i potrebe za iskazivanjem sopstvenog stava.

⁹⁹ Pešić Jelena, *Kritičko mišljenje - od logike do emancipatorne racionalnosti*, Institut za psihologiju, Beograd, 2008, str. 28

¹⁰⁰ Pešić Jelena, *Podrška razvoju kritičkog mišljenja*, Standardi kvaliteta didaktičkog oblikovanja udžbenika u “Vodič za dobar udžbenik – opšti standardi kvaliteta udžbenika”, Zavod za udžbenike, Beograd, 2009, str. 120

Participacija

Ova oblast je definisana brojnim međunarodnim i domaćim konvencijama i dokumentima, a zagarantovana je zakonima. “Participacija dece /mladih (od latinskog *participare* sto znači učestvovati, deliti nešto, sudelovati) jeste proces aktivnog uključivanja upravo dece/mladih u pitanja koje se njih tiču i u akcije kojima su dorasli, bilo da su ih pokrenula sama deca, ili odrasli.”¹⁰¹ Participacija učenika u školskom životu je bitna. Važno je čuti šta budući nosioci društvenih i političkih uloga misle o određenim temama koje ih se tiču i kone se odnose na njih. Participacija dece treba da se “dozira” u skladu sa uzrastom, kognitivnim sposobnostima i prethodnim znanjem. Participacija služi da omogući učenicima da se “bolje vide i čuju” njihovi zahtevi, potrebe i prava. Svet je pun problema sa kojima se suočavaju i stariji i deca, a neki od tih problema pogađaju obe grupe. Važno je da se čuju mišljenja svih jer „kada je mišljenje deteta povodom određenog pitanja slično mišljenju odrasle osobe, tada problem ne postoji. Ali, ukoliko se mišljenje deteta razlikuje od mišljenja odrasle osobe, postaje izuzetno značajno da dete bude saslušano i njegovo mišljenje uzeto u obzir.”¹⁰² Ako postoji mogućnost da se iskaže svoje mišljenje i uzme ravnopravno odlučivanje sa odraslima, deci se omogućuje da rade na svom samopuzdanju, kritičkom mišljenju, kao i razvoju vrlina kao što su tolerancija, dijalog i kompromis. Odluke koje se tiču dece se tako donose nakon sagledavanja argumenata svih strana i povećava se mogućnost da donošenje ispravnih odluka. Zato je važna participacija dece, kako unutar škola, tako i van njih.

Participacija se tako obrađuje u sva četiri priručnika, gde su njoj posvećena posebne radionice, ili se u delovima javlja u okviru drugih radionica. Konkretno se o participaciji govori/radi u prvom i drugom razredu, dok se u trećem i četvrtom javlja u određenim segmentima.

¹⁰¹ Mreža organizacija za decu Srbije, publikacija: *Participacija dece i mladih u Srbiji*, str.2
<http://www.unicef.org/serbia/Participacija.pdf>

¹⁰² Stefanović J. i Žunić Cicvarić J., *Vodič kroz učenički parlament*, Užički centar za prava deteta, Užice, 2007, str. 5

U prvom razredu radionica „**Lestvica participacije**” ima cilj da upozna učenike sa oblicima učešća i aktivizma dece kroz pojam participacije.

Zadaci ove radionice su:

- upoznavanje učenika sa pojmom participacija dece u aktivnostima i sa različitim oblicima dečjeg učešća
- osposobljavanje učenika da prepoznaju stepen i oblik dečjeg učešća u različitim aktivnostima njihovog svakodnevnog života u porodici, školi, društvu;
- razumevanje značaja dečjeg učešća u akcijama i aktivnostima
- razumevanje zavisnosti stepena participacije od cilja aktivnosti, uzrasta i situacije u kojoj dolazi do dečje aktivnosti¹⁰³

Nastavnik treba da podstiče učenike da ispričaju svoja iskustva vezana za participaciju ili uključivanje u neke akcije. Sa pitanjima koje postavlja, učitelj treba da kod učenika probudi razmišljanje o tome koji faktori utiču na njihovu participaciju i šta participacija može da im donese. U prilogu koji dobijaju učenici imaju priliku da vide na koji način postoji mogućnost učešća u zajedničkim poslovima sa odraslima.

U drugom razredu je radionica „**Praticipacija u školi I i II**” posvećena učešću učenika u kreiranju školskog života.

Zadaci ove radionice su :

- sticanje znanja o tome šta znači participacija u školskom životu i radu
- osveživanje ličnog odnosa prema participaciju u školi
- razmišljanje ličnoj spremnosti da se aktivno učestvuje (i deli odgovornost) u školskom životu;
- Razvijanje spremnosti i umeća da se sopstvena znanja, veštine, mogućnosti i manere uzimaju u obzir pri donošenju odluka o vlastitim aktivnostima.¹⁰⁴

Participacija se prožima i kroz radionice „**Kako rešiti problem I i II**”, u kojima učenici treba da razmisle sa kojim problemima se susreću u školi, naročito u domenu kršenja dečijih prava. Zatim treba da osmisle i preduzmu akciju, a za to im se prilažu uputstva koja im omogućavaju da na što bolji i efikasniji način postave inicijativu, vode i realizuju akciju.

¹⁰³ Priručnik za prvi razred, str. 78

¹⁰⁴ Priručnik za drugi razred, str. 130

U trećem razredu se problematika participacije se delimično obrađuje kroz radionicu “Skupština – priprema za zasedanje”. Ovde se participacija indirektno provlači kroz model simulacije Skupštine. Ova radionica je značajna da mladi uvide na koji način se donose odluke, tj kako o odlukama na najvišem nivou raspravljaju i odlučuju odrasli. Ova radionica može biti korisna učenicima koji su članovi učeničkih parlamenata, naročito zbog proceduralnog načina zasedanja skupštine, a i sama simulacija može pozitivno uticati na jačanje samopuzdanja i javnog nastupa. U radionici “Građanski aktivizam – za i protiv” se takođe dotiče tema participacije gde se sa učenicima uvežbava javno zastupanje i debata.

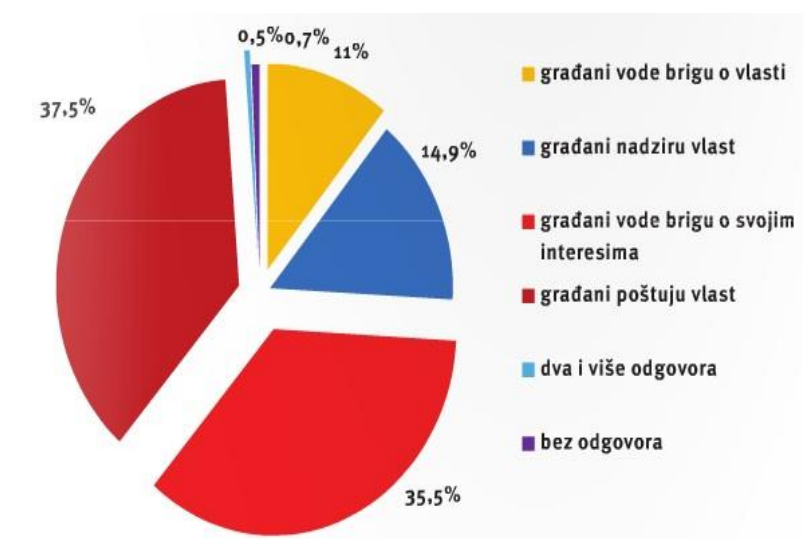
U četvrtom razredu nema konkretnih (direktnih) radionica koje imaju za cilj promociju participacije dece, ali se samo učešće dece u različitim vidovima aktivnosti (npr. prilikom simulacije podnošenja zahteva za pristup informacijama) ističe kao potreba i značaj. U tom pogledu može se reći da priručnici u dobroj meri utiču i promovoviti participaciju dece, ali da treba da se ostavi još prostora za ovu temu koja zasluhuje dosta pažnje.

Osvrt na dosadašnja istraživanja rezultata efekata građanskog vaspitanja u Srbiji

U uvodnom delu rada su navedena neka istraživanja koja su izvršena u Srbiji sa ciljem da se proceni efikasnost znanja i kompeticija koje poseduju učenici koji pohađaju predmet građansko vaspitanje. Ta istraživanja su urađena sa ciljem da prikažu koliki su efekti predmeta koji je nov u našem školskom sistemu. Rezultati tih istraživanja su trebala da posluže kao baza za analizu samog predmeta i smernica za dalje preporuke u cilju poboljšanja samog predmeta.

Navešćemo neke nalaze iz istraživanja: “Građansko vaspitanje – procena dosadašnjih rezultata”

Slika br. 3 Grafikon: Uloga građana u demokratskoj državi

Na pitanje da li razumeju uloge građana u demokratskoj državi, dobijeno je svaga 14,9% tačnih odgovora (građani nadziru vlast)¹⁰⁵. Autori analize da znatan broj mladih ima autoritarnu svest tj. da je se suština demokratije u njihovom poimanju svodi na poštovanje vlasti. Ovo može biti i

pokazatelj da su je politička socijalizacija koju su stekli bila prenešene od strane različitih agenasa koji su bazirani na podaničkoj političkoj kulturi. Govorimo o nasleđu onih koji su živeli i bili obrazovani u obrazovno/društvenom sistemu socijalizma. Mali procenat tačnih odgovora je i na pitanje na koji način demokratska vlast štiti političke interese svojih građana.

Visok procenat tačnih odgovora na pitanja u vezi važnosti civilnog društva (64,6%), najvažnijoj karakteristici demokratskih izvora (59,6%) i nevladinim organizacijama kao tipu udruženja građana (55,6%), a polovina učenika prepoznaje podelu vlasti na izvršnu, zakonodavnu i sudsku.

¹⁰⁵ Građansko vaspitanje, procena dosadašnjih rezultata, 2009, str. 26

http://issuu.com/gradjanskeinicijative/docs/gradjansko_vaspitanje_-_procena_dosadasnjih_rezult

Jedan deo istraživanja se odnosio i na participaciju. Rezultati istraživanja ukazuju da se učenici veoma retko uključuju u humanitarne aktivnosti, zatim da u donošenju važnih odluka u školi pretežno retko (61,7% učenika je zaokružilo odgovore nikad ili 2-3 puta godišnje) i da se velika većina, njih 86.1% nikada ili veoma retko uključuje u aktivnosti kontaktiranja lokalnih političara da bi ih upozorili na problem. Ovi rezultati upućuju na to da se participacija “ne iznosi iz škole”, tj. da ono što je proklamovano i naučeno kroz časove ostaje samo na tome, te da je samo mali procenat učenika koji se aktivira i primenjuje stečena znanja. Ako se uzmu uobzir uzrast učenika kada se proklamuju ova načela participacije, onda se mogu pretpostaviti i očekivati ovakvi rezultati. Takođe, očekivano bi bilo da mi ovi rezultati bili drugačiji da se ove teme ne obrađuju na predmetu, tj. da bi procenat učenika koji je aktivan i participira unutar i van škole manji. Što se tiče pitanja u kome se ocenjivali kritičko mišljenje više od polovine učenika retko ili nikada ne prigovara nastavniku/ci zbog nepravednog odnosa prema drugima (59,5%) ili prema sebi (56,3%), što je protumačeno kao ili nedostatak demokratičnosti u pogledu ispoljavanja ueničkih prava (i kritičko mišljenje) ili usled ispoljavanja autoritarnosti nastavika.

Autori zaključuju da učenici nisu zainteresovani za politička zbivanje i društveni angažman, da ne koriste određene demokratske mehanizme i ne učestvuju u aktivnostima van škola. Ukazuju na nedovoljno poznavanje gradiva posledica statusa predmeta u školi, tačnije – izostanka ocenjivanja, te usled toga učenici se ne trude u tolikoj meri da zapamte određene činjenice koje se predaju na samom predmetu. Takođe navode da je to znanje sublimirano sa različitih izvora, a ne samo predmeta građansko vaspitanje. Ti spoljašnji faktori mogu uticati na znanja, a i same stavove učenika što može uticati na ukupnu svest o društvu i politici.

Slične nalaze u istraživanju iznosi i Zoran Pavlović koji zaključuje da mladi ne znaju mnogo o politici, što i sami priznaju. “Prema sopstvenom priznanju, mladi su politički neaktivna populacija. Od deset učenika, jedan se be smatra iole aktivnim (9%), dok ostalih devet sebe opisuje kao malo i nimalo aktivne (87%).”¹⁰⁶

¹⁰⁶ Pavlović M. Zoran, *Činioci i struktura političke kulture mladih u Srbiji –sociopsihološki pristup*, doktorska disertacije, Filozofski fakultet, Beograd, 2012

Zoran Pavlović na kraju zaključuje da „u situaciji kada se ne radi dovoljno na sistematskoj promociji demokratikih normi, izostanak nekih očekivanih efekata političke socijalizacije postaje razumljiviji.“¹⁰⁷

Osvrtanje na ovakve rezultate je potrebno da bi smo razumeli odnos između onoga što je napisano i proklamovano (teorije) i onoga što je *nus* proizvod (znanje i veštine koji učenici nose sa sobom nakon pohađanja ovog predmeta).

Preporuke za unapređenje predmeta i poboljšanje priručnika za građansko vaspitanje

- Razmotriti mogućnost da predmet dobije status obaveznog
- Povećati fond časova i omogućiti da se jedan deo nastave sprovodi kroz druge aktivnosti unutar i izvan škola, a u vidu povećanja participacije učenika u pitanjima koja su važna za njih
- Raditi na većoj edukaciji onih koji predaju predmet
- Uvesti posebna predavanja i radionice koje će se baviti pitanjem participacije dece u školi, tačnije u učeničkim parlamentima.
- Raditi na promovisanju vršnjačkog edukovanja u okviru samog predmeta
- U priručnike uvrstiti i pitanje “Kancelarija za mlade” kao vid institucije kojoj mladi mogu da se obrate za neke usluge, pomoć i savet.
- Obratiti više pažnje na multikulturalna pitanja
- Obratiti više pažnje na zastupljenost polova u tekstu priručnika
- U tehničkom smislu, priručnik treba da se tekstualno i grafički preuredi i da se dodaju još slika i objašnjenja koja bi pomogla profesorima i učenicima da bolje razumeju gradivo.

¹⁰⁷ Pavlović Zoran, *Pohađanje nastave građanskog vaspitanja kao činilac političkog znanja, prodemokratskih uverenja i političkog aktivizma mladih*, Originalni naučni rad, Psihološka istraživanja, vol. XV (2) 2012, str. 181

Zaključak

Građansko vaspitanje je potreban, ali ne i jedini i dovoljan predmet da bi se učenici u odgovarajućoj meri osposobili za uloge koje će preuzeti. Zato teret prenošenja i učenja demokratske političke kulture treba usaglasiti i sa predmetima kao što su Ustav i prava građana i Sociologija. U teorijskom smislu predmet građansko vaspitanje daje osnove za sticanje građanske političke kulture i u tom aspektu, omogućava učenicima da nauče osnovne karakteristike političke kulture odnosno demokratskog sistema, uloge građana, građanskih prava, kritičkog mišljenja itd.

Na osnovu analize sadržaja je neosporno da građansko vaspitanje uči mlade o demokratiji i priprema ih za buduće uloge, ali ostaje sporno to što u realnosti svakodnevice izostaju nameravani efekti tog učenja, na koje upozoravaju navedena istraživanja. Ti efekti i rezultati su pokazatelj da se učenici politički socijalizuju i iz drugih izvora (roditelji, vršnjaci, društvo, organizacije) te da korpus socijalnih vrednosti koje na taj način usvajaju može imati uticaj na to da ono što se uči u okviru predmeta građansko vaspitanje u praksi ne ispunjava očekivanja. Okruženje tu takođe ima značajanu ulogu u zakrivljavanju očekivanih efekata.

Od mladih se očekuje da se sa sticanjem statusa punopravnog člana zajednice sa pravima o obavezama aktivnije uključe u društvene i političke tokove. Ali ta očekivanja se moraju sagledati sa realne osnove činjeničnog stanja u kome se trenutno nalazi društvo u Srbiji, njen politički i školski sistem. Boriša Aprcović tako zaključuje da “građanska svest ne može biti samo ‘eruptivna energija’ proizašla iz nezadovoljstva ‘opštom situacijom’.”¹⁰⁸ Sa ovom konstatacijom se slažem i dodajem da građanska svest treba da se gradi tako da prati datu situaciju, ali i da pokuša da utiče na istu i da je od velike važnosti da se pronađu mehanizmi koji će doprineti većoj aktivnosti mladih i jačanju njihove građanske svesti.

¹⁰⁸ Aprcović Boriša, *Uloga građanskog vaspitanja u jačanju socijalnog kapitala građana*, u FPN godišnjak br.7, 2012, str. 86

Postavlja se pitanje kada možemo očekivati građansko društvo koje će biti kompetentnije, obrazovanije i naklonjenije demokratskoj političkoj kulturi, ili bolje reći sklonu praktikovanju “civilne političke kulture” po navodima Almonda i Verbe? Na promenu socijalističkih, odnosno uspostavljanje novih, demokratskih vrednosti ukazao je poznati sociolog Rald Darendorf¹⁰⁹, analiziraju slučaj istočnoevropskih zemalja koje su prelazile iz komunizma/socijalizma u proces konsolidacije i uspostavljanja demokratije. Uočio je da im je potrebno šest dana da promene vlast, šest meseci da promene zakone, šest godina da urede institucije, ali da će im za promenu mišljenja i ponašanja građana biti potrebno šezdeset godina. Ako razmotrimo ovu konstataciju i uzmemo u obzir broj godina koje su prošle od uspostavljanja demokratije, onda je pred našim društvom još nešto više najmanje 35 godina građanskog učenja i ponašanja.

Na osnovu ovoga, smatram da je našem društvu potrebno još vremena, još puno bolje i kvalitetnije edukacije da bi postigli željene rezultate. Ta bolja edukacija za demokratsko građanstvo u prvi plan treba da postavi predmet građansko vaspitanje, koje mora da se menja, modifikuje i poboljšava, kako bi efekti koje proizvodi pomogli uspostavljanju efikasnije i bolje demokratije. Poverenje mladih u demokratiju može da se ojača onda kada građansko vaspitanje zasluži veći značaj i razumevanje kako u društvenoj tako i u obrazovnoj i školskoj atmosferi koje treba da budu više demokratski orijentisane.

¹⁰⁹ prema Dahrendorf Ralf, *Reflections on the Revolution in Europe: In a letter intended to have been sent to a gentleman in Warsaw*. New York: Random House, 1990

Literatura

1. Aprcović Boriša, *Uloga građanskog vaspitanja u jačanju socijalnog kapitala građana*, u FPN godišnjak br.7 , 2012
2. Baucal A., Džamonja Ignjatović T., Trkulja M., Grujić S., Radić Dudić R., *Procena efekata građanskog vaspitanja*, Građanske inicijative, Beograd, 2009
3. Bauman Z., *Three Remarks on Contemporary Educational problems*, The Polish Sociological Bulletin, No. 1, 1966
4. Čupić Čedomir., *Sociologija. Struktura-kultura-vladavina*, Čigoja štampa, Beograd, 2002
5. Čupić Čedomir, *Politička kultura i mediji*, FPN godišnjak, II deo: Novinarstvo, komunikologija, kulturologija, Fakultet političkih nauka, Beograd , 2009
6. Dal Robert, *Poliarhija- Participacija i opozicija*, Beograd, Filip Višnjić, 1997
7. Dawson R. & Prewitt K., *Political socialization*. Boston: Little, Brown and Company, 1969
8. Đurišić-Bojanović M., *Psihološka perspektiva demokratskih odnosa*, Institut za pedagoška istraživanja, Beograd, 2009
9. Facione, P.A., *Critical thinking: what it is and why it counts*. Millbrae, CA: California Academic Press, 1998
10. Gabriel A. Almond i Sidney Verba, *Civilna kultura, Politički stavovi u demokracija u pet zemalja*, Politička kultura –Nakladno izdavački zavod, Zagreb, 2000
11. Gašić-Pavlović Slobodanka, *Nasilje u školi i moguće prevencije*, u Socijalno ponašanje učenika, Institut za pedagoška istraživanja, Beograd, 2004
12. Gevirt Šeron i Krib Alan, *Razumevanje strukture i agensnosti*, u Razumevanje obrazovanja – sociološka perspektiva, Fabrika knjiga, Beograd, 2012
13. Gidens Entoni, *Sociologija*, Ekonomski fakultet u Beogradu, Beograd, 2006
14. Golubović Zagorka, *Ličnost, društvo i kultura*, Beograd, Službeni glasnik, 2007
15. Gvozdenović S., *Obrazovanje i drugi srodni pojmovi*, Sociološka luča, V/2 2011, str. 86, Filozofski fakultet Nikšić
16. Greenberg E., *Political Socialization*, Atherton Press, N. York, 1970
17. Havelka Nenad, *Psihologija*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1995
18. Havelka Nenad., *Psihološke osnove grupnog rada*, Naučna knjiga, Beograd, 1980

19. Huan Linc, Alfred Stepan, *Demokratska tranzicija i konsolidacija*, Filip Višnjić, Beograd, 1998
20. Ivković M., *Sociologija obrazovanja*, Knjaževac, DIP "Nota", 2003
21. Jarić Isidora i Jarić Vesna, *Rodna ravnopravnost srednjem stručnom obrazovanju*, Deutsche Gesellschaft fur Internationale Zusammenarbeit (GIZ), Beograd, 2013
22. Kačapor Sait., *Istorijski pregled nastanka i razvoja škole*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1996
23. Kerr, D., *Citizenship education: an International Comparison*. London: QCA, 1999
24. Kimlika Vil, *Savremena politička filozofija*, Nova srpska politička misao, Beograd, 2009
25. Knežić Branislav, *Obrazovanje i resocijalizacija*, Zavod za udžbenike, Beograd, 2001
26. Koković Dragan, *Društvo i obrazovni kapital*, Mediterran publishing, Novi Sad, 2009
27. Kovač-Cerović Tinde: *"Obrazovanje u Srbiji: između poznate prošlosti i nepoznate budućnosti"*, Časopis "Reč", br 83/29, Fabrika knjiga, Beograd, 2013
28. Manhajm Karl, *Dijagnoza našeg vremena*, Arhipelag, Novi Sad, 2009
29. Milošević N. i Ševkušić S., *Samopoštovanja i školsko postignuće učenika*, Zbornik instituta za pedagoška istraživanja, br. 1, 2005
30. Parsons, T. & Shils, E., *Towards a general theory of action*, New York: Harper & Row, 1952
31. Patrick G., *Political culture*. U Sartori G., *Social Science concepts*, London, Sage Publication, 1984
32. Pavlović Vukašin, *Civilno društvo i demokratija*, Službeni glasnik, Beograd, 2006
33. Pavlović M. Zoran, *Činioci i struktura političke kulture mladih u Srbiji –sociopsihološki pristup*, doktorska disertacije, Filozofski fakultet, Beograd, 2012
34. Pavlović Zoran, *Pohadanje nastave građanskog vaspitanja kao činilac političkog znanja, prodemokratskih uverenja i političkog aktivizma mladih*, Originalni naučni rad, Psihološka istraživanja, vol. XV (2) 2012
35. Pešić Jelena, *Kritičko mišljenje - od logike do emancipatorne racionalnosti*, Institut za psihologiju, Beograd, 2008
36. Pešić Jelena, *Podrška razvoju kritičkog mišljenja*, Standardi kvaliteta didaktičkog oblikovanja udžbenika u "Vodič za dobar udžbenik – opšti standardi kvaliteta udžbenika", Zavod za udžbenike, Beograd, 2009

37. Podunavac Milan, *Pricip građanstva i poredak politike*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 1998
38. Popadić Dragan, *Nasilje u školama*, Institut za psihologiju i UNICEF Srbija, Beograd, 2009
39. Ratković Milan, *Preobražaj škole*, NIU "Misao", Novi Sad, 2004
40. Ricer Džordž, *Savremene sociološka teorija i njeni klasični koreni*, Beograd 2007
41. Rosamond Ben, *Political culture*, in Axford, Browning, Huggins, Rosamond, Turner, *Politics: An Introduction*, Routledge, London and New York, 1997
42. Rosenbaum, W., *Political culture*, New York: Praeger Publishers, 1975
43. Rot Nikola., *Osnovi socijalne psihologije*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1973
44. Rutović Željko, *Slobodan pristup informacijama – istinska potreba slobodnog građanina*, Sociološka luča, I/2, Filozofski fakultet Nikšić, 2007
45. Sekulić Nada i Jarić Isidora, *Pojedinac, kultura i društvo*, u Sociologija za 3 razred stručnih škola i 4. razred gimnazije, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2012
46. Stefanović J. i Žunić Cicvarić J., *Vodič kroz učenički parlament*, Užički centar za prava deteta, Užice, 2007
47. Stojanović Đorđe, *Socijalni kapital i civilno društvo: koncept građanina – lidera*, Sociološka luča IV/2, 2010
48. Stojikljić Zoran, *Rečnik demokratije*, Građanske inicijative, Beograd, 1998
49. Šušnjić Đuro, *Dijalog i tolerancija. Iskustvo razlike*, Čigoja štampa, Beograd, 1997
50. Sušnjić Đuro, *Kritika metode*, Niš, 1973
51. Trpković M., Tomić M., *Učenički parlament i aktivnost – perspektiva učenika*, Ispitni rad, Beograd, Univerzitet u Beogradu, Master studije obrazovne politike, 2014
52. Vajt Patriša, *Građansko obrazovanje u demokratiji*, Časopis "Reč", br 83/29, Fabrika knjiga, Beograd, 2013
53. Valter Fajnberg, *Zajedničke škole/različiti identiteti*, Fabrika knjiga, Beograd, 2012
54. Vasović Mirjana., *U predvorju politike*, Službeni glasnik, Beograd, 2007

55. Vasović Mirjana, *Politička socijalizacija i promene političke kulture*, u Fragmenti političke kulture, Institut društvenih nauka, Beograd, 1998
56. Vujadinović Dragica, *Civilno društvo i politička kultura*, u Filozofska istraživanja br 109, 2008
57. Vučenov Nikola, *Koraci ka savremenoj nastavi, učenju i udžbeniku*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1988
58. Žiropada Ljubomir, *Pojedinac i društveni kontekst*, Čigoja, Beograd, 2005

Priručnici za građansko vaspitanje

Zbornici i publikacije

- Council of Europe, *European democratic citizenship, heritage education and identity*, 2006
- Euridyce, Thematic report: *Citizenship Education in Europe*, 2012
- Euridyce, *Citizenship education at school in Europe*. Brussels: Eurydice, 2005
- Predmetni program, *MEDIJSKA PISMENOST*, izborni predmet II ili III razred gimnazije, Zavod za školstvo, Podgorica, 2009
<http://www.zzs.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rId=82431&rType=2>
- Mreža organizacija za decu Srbije, publikacija: *Participacija dece i mladih u Srbiji*,
<http://www.unicef.org/serbia/Participacija.pdf>

Internet

- Trpković Milan, *Simulacija kao aktivni oblik učenja. Primer: Beogradski model EU*, blog “Knjigosaurus”, 2014, http://knjigosaurus.blogspot.com/2014_07_01_archive.html

Prilozi

Prilog br. 1

Рекли су о демократији...(преузето са www.dadalus.org)

Човеков смисао за преведност чини демократију могућом. Његова склоност ка неправедности чини демократију неопходном. [Рејнхолд Нибур, теолог]	Питање "Ко треба да влада?" погрешно је постављено. Довољно је ако се лоша влада може опозвати. То је демократија. [Карл Попер], филозоф
Демократа не треба да верује да ће већина увек донети мудру одлуку. Оно у шта он треба да верује је да се одлука већине - паметна или не - мора прихватити, док већина не донесе неку другу одлуку. [Бертран Расл, британски филозоф]	Највиша мера демократије не значи ни највећу меру слободе, ни највећу меру једнакости, већ највећу меру учешћа. [А. д. Беноист, политичар]
Демократија је процес који нам гарантује да се нама неће владати боље него што то заслужујемо. [Џорџ Бернард Шо, писац]	Дух демократије не може се наметнути споља. Он мора израсти из унутрашњости народа. [Махатма Ганди, државник]
Демократија значи доношење одлуке од оних којих се та одлука тиче. [Карл Фридрих вон Вејцекер, државник]	Демократија значи имати избор. Диктатура значи бити стављен пред избор. [Жанин Лузак]
Демократија не значи: "Ја сам једнако добар као и ти", него: "Ти си једнако добар као и ја". [Теодор Паркер, друштвени реформатор]	Демократија не прави јаку везу међу људима. Међутим, она им олакшава међусобни однос. [Алексис де Токвил, писац и државник]

Демократија значи: поштовати правила игре, чак и када судија није ту. [Манфред Хаусман]	Демократија је најлошија форма државе - ако изузмемо све остале. [Винстон Черчил, државник]
---	---

Prilog br. 2

ODGOVORNOSTI DECE I ODRASLIH

U OSTVARIVANJU DEČJIH PRAVA

TIPIČNE ODGOVORNOSTI	DECA	ODRASLI
INFORMISANOST I OBRAZOVANJE	Informisati sebe, drugu decu i odrasle o pravima koje imamo; učiti o pravima	Informisati se o i obrazovati za prava koja deca imaju; informisati i obrazovati decu i druge odrasle o dečjim pravima
ZAŠTITA	Uočavati situacije u kojima se krše dečja prava i boriti se za svoja prava i prava drugih u skladu sa mogućnostima	Uočavati situacije u kojima se krše dečja prava; boriti se za dečja prava i stvarati preduslove za poštovanje dečjih prava.
POŠTOVANJE	Poštovati prava druge dece, poštovati prava odraslih.	Ponašati se u skladu sa Konvencijom (ne kršiti dečja prava)
UOČAVANJE VEZE IZMEĐU PRAVA I ODGOVORNOSTI	Učiti se odgovornom ponašanju	Biti odgovoran i učiti decu da budu odgovorna.

Прилог бр. 3: Начини ограничења власти (за наставнике и ученике)

НАЧИНИ ОГРАНИЧАВАЊА ВЛАСТИ:

- 1.) **Владавина права** (подразумева владавину закона, а не људи, дакле, поштовање и примену закона и да нико у држави не може бити изнад њих и владати противно законима).
- 2.) **Подела власти**. Три функције власти - доношење закона, њихово извршавање (односно управљање заједничким пословима) и решавање спорова у друштву - раздвајају се и дају у руке различитим органима: овлашћење за доношење закона или законодавна власт **парламенту**, односно народној скупштини, њихово извршавање **извршној власти (влада)** која влада и управља по тим законима, а решавање спорова **судској власти** или судовима. Поделом функција свака грана власти ограничава друге две.
- 3.) **Демократска правила и процедуре** (подразумева "правила игре" која сви морају да поштују и на тај начин правила и процедуре ограничавају оне на власти да не могу владати мимо тих правила и процедура).
- 4.) **Јавност – Медији** (медији и јавно мњење представљају ограничење и контролу власти самом чињеницом да су "око" које будно мотри постојанство власти).
- 5.) **Грађанско друштво** (самим тим што делује слободно и релативно аутономно у односу на државу - власт грађанско друштво представља ограничење власти, да она не може да се меша у привреду, науку, културу итд.).
- 6.) **Цивилно друштво** (самоорганизовање грађана за остварење различитих интереса и потреба којима држава није спремна или није у могућности да се бави, као и активни утицај на власт који грађани врше кроз грађанске иницијативе, петиције, контролу власти и друге начине политичког и неполитичког деловања представљају ограничење власти).
- 7.) **Људска права** (како су гарантована и многобројним међународним инструментима и уставом, и заштићена различитим механизмима, власт не сме да их нарушава и отуда представљају ограничење власти).
- 8.) **Уставност** или уставно ограничење власти ("конституционализам") ограничава власт циљевима (надлежностима које су јој уставом додељене) и средствима (начинима на који опет уставно може да их остварује).
- 9.) **Социјални** (читаво мноштво удружења и организација које делују у грађанском друштву независно од државе) и **политички плурализам** (вишепартијски систем) спречава да се друштву наметне једно начело организовања или пак монопол једне партије, па тиме представљају ограничење власти
- 10.) **Регионализам и децентрализација власти** (посебно локална самоуправа) представљају ограничење тиме што је децентрализовањем извршено распрострањавање или дисперзија власти на више центара одлучивања (на покрајинском, регионалном, општинском нивоу) и тиме онемогућено да сва власт буде концентрисана у једном центру.